

Anmeldelser

Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I herausgegeben von Kurt Braunmüller und Willy Diercks. Universitätsverlag C. Winter. Heidelberg 1993. 312 s.

Hansetiden har været skildret i dystre farver i den traditionelle danske historiskrivning. Det var den tid »da tyskerne reves om Danmark«, og i klassiske danmarkshistorier, fx Erslevs, blev den behandlet under overskrifter som »Fremmedvælden«, »Tyskernes Tyranni« og »Danmarks Opløsning«. Værre kunne det ikke blive. Det var på den baggrund lidt svært at forstå hvordan det dog kunne gå til at dronning Margrethe fik samlet Norden så kort tid efter de holstenske grever havde siddet på det meste af landet. Og det var ikke mindre svært at forstå at sproget i løbet af denne forfaldsperiode ikke forfaldt men faktisk blev et mere smidigt og udtryksfuldt redskab. Hvad var det der foregik med de skandinaviske sprog i deres intense kontakt med nedertysk, og hvordan foregik det egentlig? Det er det den foreliggende bog vil fortælle om.

Med den påbegyndte publikationen af et projekt hvis fulde titel lyder: »Das Mittelniederdeutsche und seine Rolle beim typologischen und lexikalischen Umbau der altskandinavischen Sprachen«. Rapporten fortæller ikke meget om de ydre betingelser for projektet, såsom hvor lang tid der har været til rådighed og hvor mange medarbejdere der er knyttet til det. Bortset fra titlen oplyses det kun at det er finansieret af det tyske forskningsråd (Die Deutsche Forschungsgemeinschaft) og at der efter afslutningen ved udgangen af 1994 vil komme endnu et bind resultater. Det har til huse i Hamburg, og man kan slutte sig til at det har en varighed af 4-5 år. Braunmüller og Diercks er hovedforfatterne i dette bind og formentlig også hovedmændene bag projektet, der omfatter yderligere fire forskere – at dømme efter antallet af forfattere i bogen.

Det er en klart disponeret rapport. I indledningskapitlet giver redaktørerne en oversigt over projektet, redegør for de opstillede hypoteser, benyttede kilder og metoder, beretter om hvilke lingvistiske niveauer man vil undersøge og fremlægger de første resultater. De følgende tre artikler handler om ekstralingvistiske forudsætninger for den nedertyske indflydelse i form af en kort fremstilling af den historiske baggrund, en udførlig skildring af receptionsbetingelserne for (trykte) fortællinger på modersmålet, som udgør projektets tekstkorpus, og en omfangsrig redegørelse for sammenhængen mellem sprogkontaktforskning og undersøgelsen af oversættelseslitteratur. Dernæst følger en drøftelse af lingvistiske og kommunikationsmæssige forudsætninger for at middelnedertyske sprogstrukturer kunne overtages af de skandinaviske sprog, og sluttelig bringer rapporten tre artikler med foreløbige resultater af den lingvistiske analyse inden for morfologi og syntaks og med en redegørelse for det anvendte lemmatiseringsprogram. Desuden er bogen forsynet med forkortelsesliste, kildefortegnelse, litteraturliste og udførligt sag-, sted- og personregister.

Projektoversigt

Diercks og Braunmüller åbner bindet med en fælles artikel »Entwicklung des niederdeutsch-skandinavischen Sprachkontakts« med undertitlen: Untersuchungen zur Transferenz anhand von volkssprachlichen Texten des 15., 16. und 17. Jahrhunderts – eine Projektübersicht«. Heri gives god og grundig besked om projektets grundlæggende hypoteser, kilder og metoder med angivelse af hvilke lingvistiske områder man tager under behandling. Som undertitlen siger vil man undersøge transferens, dvs. overførsel fra nedertysk til skandinaviske sprog, og undersøgelsen er baseret på modersmålstekster fra 15. til 17. århundrede.

Det er karakteristisk for projektet at ekstralingvistiske forhold tilskrives stor betydning for sprogudviklingen. Det er der ikke noget epokegørende nyt i, den stærke indflydelse fra middelnedertysk har altid været et vigtigt punkt i senmiddelalderens nordiske sproghistorie specielt hvad angår ordforråd og orddannelse. Nedertysk og Skandinavien er heller ikke noget nyt forskningsområde, og det har haft et opsving i 80'erne. Publikationen henviser da også til den serie symposier der på Hyldgaard Jensens initiativ blev afholdt i 80'erne og afsatte de fire bind *Niederdeutsch in Skandinavien* (1987-92), til Sture Urelands bind om Sprachkontakt in der Hanse fra 1987, og til Lena Mobergs disputats om »Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker«. Den ekstralingvistiske synsvinkel anlægges imidlertid mere konsekvent end det oftest er tilfældet og tager form af både ekstralingvistiske og lingvistiske hypoteser, som her kort skal gennemgås.

Kontakten mellem tysk og de skandinaviske sprog er ikke begrænset til hansetiden, den har været der lige så længe som der har været talt tysk i Nordtyskland. Den kristne mission fra det 10. århundrede er et tidligt eksempel. Senere kom nordtysk indvandret adel med besiddelser ud over det ganske land til at spille en betydelig rolle. I den egentlige hanseperiode i 1300-tallet var det handelskontakten der var vigtigst, og Lübeck var den mest indflydelsesrige nedertyske by. Handelen var struktureret på en måde der førte (neder)tysktalende personer fra meget forskellige sociale lag til Skandinavien, og kontakten kunne antage forskellige former i forskellige områder, fra købmændenes til tider kortvarige ophold til håndværkere der slog sig ned og havde intensiv sproglig kontakt med den stedlige befolkning. De fleste af købmændene kunne læse og skrive, og Diercks og Braunmüller antager at de ganske hurtigt erkendte hvori de væsentligste forskelle mellem de nært beslægtede sprog bestod, og lærte sig visse korrespondensregler. Den dygtige købmand må formodes også at være dygtig til at kommunikere.

I hansetiden var nedertysk et prestigeprog, dels på grund af den sociale prestige som flertallet af de tysktalende i Skandinavien havde, dels fordi det besad den kulturelle og økonomiske merværdi som lå i at der både var en udviklet litteratur- og bogproduktion og en veludviklet faglig terminologi inden for en lang række fag. Der importeredes store mængder af nedertyske bøger i 14- og 1500-tallet, især sagprosa, og der var en stærk indflydelse fra Lübecks retslige system.

Sammenfattende kan det fastslås at det erhvervsmæssigt overlegne Syd har betinget og muliggjort eksport af nedertyske ord og strukturer i sammenhæng med mission, dannelse, forvaltning og bogtryk, at Lübeck fungerede som retssprogligt

forbillede og at nedertysk i sammenhæng med den forsinkede skriftlighed i de østnordiske sprog har understøttet den skriftlighed der var ved at opstå.

Lingvistisk antages at der har været konvergens mellem de involverede sprog; de var beslægtede, og begge grupper befandt sig på et sammenligneligt typologisk niveau, fleksionssystemerne var således i begge områder under hastig forenkling. Det gør det vanskeligt at afgøre om de enkelte ændringer skyldes sproginterne tendenser, fx i dansk, eller de er fremkaldt af kontakten med nedertysk. Importen af leksikalske og morfologiske elementer førte orddannelsesmønstre og syntaktiske strukturer med fra middelnedertysk og begunstigede dermed den syntaktiske ombygning af de nordiske sprog. Låneordene skabte strukturelle indfaldszoner.

Bag det hele ligger den strukturelle lighed og de mange overlapninger mellem delsystemer i de forskellige sprog. Disse ting antages også at have haft konsekvenser for kommunikationsmulighederne.

Projektet lægger stor vægt på hvordan kontakten mellem nedertysk og skandinavisk helt konkret har foregået og hvordan man har kommunikeret. Påvirkningen antages især at være sket via talesproget, og man regner med at de skandinavisk- resp. nedertysktalende på grund af den store lighed mellem sprogene ikke har haft behov for egentlig fremmedsprogsindlæring for at kunne kommunikere, men at forståelsen er lykkedes på baggrund af at talesprogene indgik i et dialektkontinuum der indbefattede svensk, dansk og nedertysk. Ganske som den nutidige situation i de nordiske lande, hvor kommunikationen normalt foregår ved at hver taler sit eget sprog, men er i stand til at forstå det andet i hvert fald til en vis grad. Det anses for sandsynligt at det kun var i den egentlige hanseperiode der var en så vidtgående udveksling, mens både sproginterne og -eksterne forhold på et senere tidspunkt ikke længere tillod dette.

En sådan kommunikation kan let føre til normusikkerhed i den talendes eget sprog, ikke mindst til tider og i sprog med ringe udviklet skriftlighed, og det kunne være en af grundene til at konsekvenserne har været så omfattende for de skandinaviske sprogs vedkommende mens påvirkningen på nedertysk i det lange løb har været ubetydelig.

Kilder og metoder

Det er en pointe at alle analyser baserer sig på hele tekster ikke på enkeltord eller udtagne ordlister. Nu foreligger der jo hverken optegnelser af eller beretninger om hvordan kommunikationen foregik i de skandinaviske købstæder i hine dage så teksterne må være af en anden karakter. I første fase af projektet har man holdt sig til oversættelsestekster. Det tekstkorpus man har valgt at lægge til grund består af nogle af de såkaldte folkebøger på nedertysk, dansk og svensk. Disse tekster er henvendt til et meget bredt publikum, og der er forbundet økonomiske interesser med udgivelsen, man må derfor regne med at de holder sig til vedtagne sproglige normer på begge sprog.

Før at kunne udnytte teksterne fuldtud inden for en overskuelig tidsramme har man taget computerteknologien til hjælp: teksterne er indlæst med en scanner, der er udarbejdet konkordanser mv. og der er foretaget en automatisk analyse og klassifikation af morfemer. I projektets første fase er der først og fremmest arbejdet med syntaktiske og morfologiske analyser, herunder præfigering. Der nævnes

andre felter det vil kunne betale sig at undersøge nærmere, fx udviklingen af bestemt artikel og fraseologisk indflydelse, og til slut nævnes visse foreløbige resultater.

Semikommunikation?

Drøftelser af kommunikationsformerne er centrale for projektet. Blandt de opstillede lingvistiske hypoteser er »dass Hansen und Skandinavien vor dem Hintergrund der strukturellen Ähnlichkeit und des ökonomischen Zwecks Regeln der wechselseitigen Verständigung entwickelt haben, die auf *diglossische, semikommunikative* oder *mischsprachliche* Situationen zu beziehen sind« (s. 13, forf.s fremhævelse). Af disse tre er det den såkaldte semikommunikation der har hovedrollen, ja kommunikationstesen kan sammenfattes til »die These ... dass im Mittelalter eine Verständigung zwischen Niederdeutschsprechern und Skandinavien durch Semikommunikation erfolgte.« (s. 133).

En egentlig definition af begrebet finder vi ikke, men dog en slags forklaring: »also die gleichzeitige Verwendung zweier oder mehrerer Sprachen im Dialog« (s. 18), og det bruges synonymt med udtrykket 'Einsprachenkommunikation' om den særlige form for sproglig kommunikation som er almindelig i Norden den dag i dag: at fx svenskere og danskere kommunikerer ved at tale hvert sit sprog uden brug af et fælles sprog. En sådan kommunikationsform antages altså i senmiddelalderen at have inkluderet nedertysktalende.

Brugen af termen semikommunikation uden egentlig introduktion eller definition kunne tyde på at den er blevet gængs blandt en bestemt gruppe forskere. Og det viser sig at den bruges af flere af de forskere der har deltaget i symposierne om Niederdeutsch in Skandinavien. Vibeke Winge skriver således »während die sozialen Unterschichten eher durch eine Mischsprache oder einfach (wie heute die Skandinavien unter sich) durch Semikommunikation untereinander kommunizierten« (Winge 1992:17).

Termen, eller rettere den måde den blev brugt på, har altid forundret mig. Ud fra en simpel semantisk analyse betyder semikommunikation halvkommunikation, dvs. delvis eller mangelfuld kommunikation, men sådan bruges betegnelsen ikke, den er tilsyneladende kvalitetsneutral. Jeg blev derfor nysgerrig efter at finde frem til dens 'oprindelige' betydning. Via forskning i nabosprogsforståelse i Norden kunne betegnelsen spores tilbage til Einar Haugen.

Ulla Börestam (Uhlmann) peger i en af sine artikler på at det er blevet almindeligt at tale om Norden som et sprogsamfund (Börestam 1991:1) og at den internordiske kommunikation karakteriseres af hvad man kan kalde passiv tosprogethed. Det har imidlertid vist sig at den form for kommunikation langt fra altid fungerer godt, og hun henviser til Einar Haugen 1966 hvor han har »karakteriserat kommunikationen inom den primäre språkgemenskapen [dvs mellem danskere, nordmænd og svenskere] med benämningen semikommunikation, halvkommunikation« (Börestam 1991:39). Ulla Börestam skelner således mellem formen ('passiv tosprogethed') og resultatet ('semikommunikation').

Haugen 1966 er en artikel med titlen: »Semicommmunication: The Language Gap in Scandinavia« og på side 2 i denne artikel skriver han »The region as a

whole offers many examples of what we may call semicomcommunication, the trickle of messages through a rather high level of 'code noise'« (Haugen 1966, citeret efter genoptrykket 1972:480). Semikommunikation betyder i dette citat følgen af den støj på linjen som det forårsager når de talende betjener sig af hvert sit nordiske sprog. Der er således sket en kraftlig betydningsglidning fra Haugens brug af ordet til Braumüllers og Diercks anvendelse af det. Jeg synes ikke det er nogen heldig betegnelse, men foretrækker Börestams term 'passiv tosprogethed' som mere gennemskuelig.

Noget helt andet er om det er realistisk at regne med semikommunikation som den almindelige kommunikationsform mellem nedertyskere og skandinaver? Det er vanskeligt at svare på, og vi kan ikke spørge middelalderdanskerne eller -tyskerne, men somme tider kan man jo være heldig. Under arbejdet med denne anmeldelse var jeg faktisk så heldig at falde over et samtidigt udsagn. Det er i et diplom fra 1321-23. Kannik Nils Sigvastsson i Uppsala anmoder på ærkebispens vegne paven om at stille en skriftefader til rådighed for nordiske tilrejsende, som kan disse landes sprog, og han begrundet det på følgende måde: »Fremdeles da de tre rigers, nemlig Danmarks, Sveriges og Norges sprog i den grad er fremmed for og adskilt fra ethvert andet sprog, at det ikke engang kan forstås af tyskerne, selvom det drejer sig om almindelige vendinger« (Danmarks Riges breve 2. rk. 8:311)! Nils Sigvastsson kan have haft mange grunde til at fremsætte denne påstand, men den må have haft noget for sig på det tidspunkt den blev fremsat. Hvis alle og enhver vidste at nedertysk så at sige hørte til det skandinaviske kommunikationsfællesskab, gav det ingen mening at prøve at argumentere for at skandinaverne af sproglige grunde skulle have en speciel skriftefader.

Måske var det blevet anderledes i slutningen af 1300-tallet da den intense kontakt havde været et par generationer eller mere. Men hvordan havde man så kommunikeret indtil da? Var der mon ikke en betragtelig del der var tosprogede? De mange tilfælde af code switches i Stockholms Tänkbocker tages som indicium for »den relativ freien Gebrauch der Sprachen nebeneinander« (s. 18), men i den efterhånden omfattende forskning i tosprogede miljøer er der jo også ofte konstateret kodeskift som en del af den tosprogede samtalestil (»Codeswitching between Spanish and English was found to be such an integral part of the community linguistic repertoire that it could be said to function as a mode of interaction similar to monolingual language use« Poplack 1988:1176).

Ekstralingvistiske forudsætninger

Rapportens korteste artikel tegner (historikeren?) Michael Engelbrecht sig for. Den beskriver mellemeuropæisk-skandinaviske kontakter mellem 800 og 1600 under historisk synsvinkel. Det er hele baggrunden og betingelserne for den sproglige kontakt der skitseres – for mere kan der ikke blive tale om på 10 sider. Engelbrecht betoner kontinuiteten i de tysk-skandinaviske kontakter og deler perioden op i fire faser. Den første fase er monocentrisk med relativt begrænsede handels- og religiøse kontakter og tyngdepunkt i Hedeby. I perioden 1150-1250 stiger antallet af kontakter, med nye, større skibe og et stort antal kontaktssteder; kontakten er polycentrisk. Det er den også 1250-1500 hvor der knyt-

tes nye kontakter inden for andre fag: adel, embedsmænd, håndværkere og kunsthåndværkere vandrer ind i de nordiske lande. Fase 4 indtræder kort efter 1500 og er præget af indvandrende håndværkere og andre med en eller anden ekspertviden.

Engelbrechts redegørelse med fremhævelse af den mangesidige og polycentriske kontakt i visse perioder understøtter projektets tilgrundliggende antagelser. Faseinddelingen er pædagogisk, men nok lidt farlig, og man kan godt tvivle på om den meget kraftige fremhævelse af Hedeby kan holde for en nærmere betragtning. Arkæologien, ikke mindst marinarkæologien, har revideret flere af de gængse forestillinger om periodens handels- og samfundsforhold, bl.a. mht Hedebyes stilling og koggens betydning for handelen. Engelbrecht synes i højere grad at bygge sin fremstilling på skriftlige kilder, men indføjer hele to gange et kraftigt forbehold over for at tillægge de forhåndenværende skriftlige belæg en for stor validitet (s. 42f og s. 48). Man kan derfor undre sig over at han ikke i højere grad inddrager arkæologernes forskningsresultater (jf fx Crumlin-Pedersen 1994 med henvisning til mange af de senere års publikationer).

Efter Engelbrechts redegørelse for den historiske baggrund snævrer Gabriela Niepage feltet ind i sit bidrag der omhandler receptionsbetingelser i det senniddelalderlige Skandinavien for hvad hun betegner som folkesproget fortællestof, i den traditionelle terminologi folkebøger. Det er fire eksempler på sådant stof der udgør projektets tekstkorpus i mangel af direkte vidnesbyrd om talesprog. Argumentet for at vælge disse tekster er at de er eksempler på de tidligste tekster der henvender sig til et stort publikum, bogtrykkerne er afhængige af oplagstallet. De kan derfor tages som repræsentanter for en skriftlig norm der havde gyldighed for bredere befolkningsgrupper.

Artiklen falder i tre dele. Efter at have opstillet (i skemaform) en receptionsmodel diskuterer Niepage begrebet 'folkebog' og analyserer de politisk-økonomiske forudsætninger for læsning og dannelse i de danske byer, for til sidst at redegøre for de fire valgte tekster: Broder Ruses historie, Rævebogen, Griseldis og Historic om tuende Kjøbmænd. 'Folkebog' er jo en betegnelse fra romantikkens tid for meget forskellige genrer. Niepage skildrer udførligt demonteringen af begrebet i tysk forskning, men hævder at »In Dänemark unterblieb eine derartige Problematisierung; man arbeitete dort weiterhin mit dem Terminus 'Folkebog'« (s. 55), og anfører som bevis herpå et citat fra en udgave af tre fragmenter ved Erik Dal i 1954. Nu er der jo sket visse ting siden 1954, og fx i Dansk litteraturhistorie, som Niepage henviser til, bruges etiketten folkebøger en sjælden gang, men det er betegnelser som »de populære bogtrykkerhistorier« (2:280), »den skriftlige markedsproducerede folke- eller almuelitteratur« (4:513) og »markedsstyret populærlitteratur« (4:515) der hyppigst anvendes. Det er tænkeligt at den boghistorisk/litteratursociologiske udforskning af denne litteratur har været mindre i Danmark end i Tyskland, men den traditionelle terminologi kan bestemt ikke siges at have undgået problematisering.

Niepage fastslår at publikum er den velsituerede del af bybefolkningen. Det er en opgangstid for byerne, med et selvbevidst borgerskab. En begyndende borgerlig kultur gør sig gældende, og til borgernes kulturformer hører en stadig større læsckyndighed, men ikke en tilsvarende latinkundskab. Dermed var adgangen til

største delen af den datidige litteratur spærret, og initiativrige bogtrykkere/forlæggere øjnede et marked for oversat populærprosa.

Det springende punkt i projektets sammenhæng er om den (oftest oversatte) populærprosa kan bruges til at iagttage det sproglige nedslag af de nedertysk-skandinaviske forbindelser i hansetiden, dvs. en kontakt der lå mere end 100 år tilbage og som i høj grad var mundtlig ikke skriftlig. Det drøfter Ludger Zeevaert i sit bidrag om sprogkontaktforskning på basis af oversættelseslitteratur. Han indleder med at redegøre for en oversættelsesmodel der ser på oversættelse som kulturoverførsel og skelner mellem tre teksttyper efter om de har informativ, appellativ eller ekspressiv funktion. I »semikommunikativen Systemen« er der en tendens til at man snarere oversætter ekspressive tekster (altså fiktiv litteratur) end informative tekster. I selve analysen af teksterne lægger han megen vægt på studiet af rimordene; det fremgår at den egentlige skillelinje går mellem nedertysk og skandinavisk mens forskellene mellem dansk og svensk er ubetydelige.

Zeevaert melder klart ud om at projektet har valgt et korpus af oversatte tekster fordi sammenligningen dermed blev lettere, men argumenterer også for valget af populærlitteratur med at denne blev meget læst og at den samtidig kan tages som udtryk for den skriftlige norm der herskede i byernes overklasse, dvs den klasse som man antager har haft en kommunikation præget af 'enssprogsstrategi'. Hvad man kunne kalde interferensproblemet ved dette tekstvalg er han opmærksom på, men mener det kan imødegås med et tilstrækkeligt varieret tekstkorpus. Zeevaert skriver godt for sig, men ikke godt nok til at fjerne tvivlen i anmelderens sind. I enhver oversat tekst må man forvente at finde større lighed med sprogformen i den tekst der ligger til grund for oversættelsen end i ikke oversatte tekster om samme emne. Hvis der er to ord at vælge imellem er der størst sandsynlighed for at man vælger det der ligner.

Lingvistiske og kommunikationsmæssige forudsætninger

Efter denne gennemgang af de ekstralingvistiske forudsætninger følger genoptryk af en artikel af Braunmüller om lingvistiske forudsætninger for overførslen af nedertyske sprogstrukturer til skandinavisk. Braunmüller viser at der ikke på grund af lydbestanden kan have været nævneværdige vanskeligheder forbundet med at integrere nedertyske ord i de skandinaviske systemer. På orddannelsesområdet var den største forskel at skandinavisk foretrak postmodifikation, især ved verber, men efterhånden fandt en vægtforskydning sted til gunst for præfigerede verber. På begge områder er det imidlertid muligt at konstruere et diasystem der indbefatter begge subsystemer og dermed er en vigtig betingelse opfyldt for at nedertyskere og skandinaver kan følge en 'Einsprachenstrategie'.

Føreløbige resultater af den lingvistiske analyse

Et synligt udtryk for den nedertyske påvirkning er de mange nye dannelser med præ- og postmodificerende morfemer. Willy Diercks gør rede for disse morfologiske lån med hovedvægten på en undersøgelse af brugen af be- og for-. Det er en

kvantitativ undersøgelse hvor han sammenligner brugen af præfikser i de forskellige tekster i projektets korpus og desuden inddrager nogle få andre: Hanse-recesser, nedertyske forretningskilder fra Bergen og Christian IV's breve. Også forholdet mellem antallet af præfigerede leksemer og antallet af præfigerede ord bliver undersøgt, foruden brugen af en række nominal- og adjektivsuffikser.

Anvendelsen af indlånte og arvede præfikser er på mange måder parallel. Det fremgår at arvede præfikser som for- bliver anvendt forholdsvis mere i de skandinaviske tekster end i nedertysk – men det er under indflydelse af nedertysk at de er blevet aktive og produktive. Præfigeringerne har samtidig givet verberne ekstra anvendelsesområder.

Ligheder på orddannelsesområdet er afgørende for hypotesen om et »Einsprachenprinzip«. Den har man da også forsøgt at efterprøve ved at undersøge morfologisk overensstemmelse mellem sprogene. Per Warters artikel »Automatische Lemmatisierung« skildrer dette arbejde med computersimuleret sprogkontakt med orddannelsesparseren MANAL. Det er lykkedes at få programmet til at analysere størstedelen af ordene i den nedertyske udgave af Griseldis i rødder og morfemer, og vel at mærke analysere dem korrekt. I den danske tekst kan samme program klare at analysere 23% korrekt. Det er ikke tilstrækkeligt til at man kan udtale sig sikkert om kommunikation mellem hansekøbmænd og skandinaver var mulig uden aktiv tosprogethed, men Warter er optimist: ved en udbygning af morfemleksikonnet og flere mindre tilpasninger mener han at udbyttet vil stige voldsomt.

Bindets sidste artikel, om »Syntaktische Divergenzen und Transferenzen« tegner Braunmüller sig for. Mens det massive indlån af nedertyske glosor er uomtvistet, er det et diskussionspunkt hvilken betydning kontakten med nedertysk har haft for den morfologiske forenkling og samtidige fremvækst af analytisk syntaks i de nordiske sprog. Braunmüller redegør for syntaktiske forskelle mellem nedertysk og dansk og påviser at der har fundet overføringer sted. Hans hovedpointe er imidlertid at der kun var få og små forskelle mellem nedertysk og dansk/svensk syntaks, i de fleste tilfælde fandtes den form der var hovedformen på det ene sprog som en tilladt variant på det andet, fx var genitiv ikke altid efterstillet i nedertysk, den kunne også i en hel del tilfælde være foranstillet, og dertil kom at genitiv ofte blev erstattet af et præpositionsled i talesprog.

Braunmüllers syntaktiske analyse er topologisk og bygger på Diderichsens sætningsskema. Den væsentligste forskel på skandinavisk og nedertysk er at ordstillingen er fastere i nordisk. Der er tendens til slutstilling af verbet i bisætninger i middelnedertysk, men det er ikke så absolut som i moderne tysk, og det er ikke konsekvent gennemført. Det samme gælder som nævnt efterstilling af genitiv.

Syntaksen kan således ikke have budt på mange forståelsesvanskeligheder. En af forskellene er den bestemte artikels placering og form i hvert fald i en del af det nordiske område. En detailindvending til dette punkt: Det er nok lidt letsindigt af Braunmüller at sammenligne med moderne dialektkorts angivelser af hvordan den bestemte artikel udtales i forskellige dele af landet. Den -et form der optræder for neutrumsartiklen på disse kort, kan ikke være 'oprindelig', men er snarest at opfatte som en restitution efter skriften. Hvordan den bestemte artikel i neutrum har lydt i senmiddelalderen i de enkelte dialektområder kan vi nok ikke sige noget særlig kvalificeret om.

De undersøgte skandinaviske oversættelser byder ikke på mange eksempler på direkte transferenser, ikke engang de 4 gange slutstillet verbum i bisætning i den svenske oversættelse af Griseldis. Disse er så til gengæld eksempel på at visse nedertyske strukturer er til stede som en mulighed og kan dukke op uden at have direkte forlæg i den nedertyske tekst.

Sammenfattende vurdering

I ultrakort sammenfatning kan man sige at det nye i projektet er at sproghistorien betragtes under en mere sociolingvistisk synsvinkel og man bestræber sig på at kortlægge den nedertyske indflydelse på flere lingvistiske niveauer. Mens den ældre forskning ofte begrænsede sig til eller i hvert fald havde tyngdepunktet liggende på studier af låncord og orddannelse er både morfologien og især syntaksen nu med inde i billedet. Men den vurdering indfanger ikke hele forskellen.

Deltagerne i projektet placerer sig i traditionen fra Weinreichs 'Languages in Contact' og bygger videre på sprogkontaktforskningen og den sociolingvistiske forskning i det hele taget. Det er forholdet mellem sproget, sprogbrugerne og de sociale sammenhænge de indgår i der analyseres. Det nye ligger ikke så meget i at der fortælles nyt om hvad der skete med sprogudviklingen, men snarere i at vi får nye oplysninger om hvordan og hvorfor tingene skete.

Dansk og nedertysk i en ny sproghistorie

I Det danske sprogs historie falder der et mærkeligt tvæls på senmiddelalderens sproghistorie. På makroniveau skildrer Peter Skautrup perioden som en kamp for danskens overlevelse som nationalsprog. Første side af kapitlet om yngre middelaldansk prydes med en frise fra Rydårbogen med følgende tekst: Ok skula i withæ, at thydeskæ hawæ siælden allær aldrig wunnæt noghær prijs aller sæyer ower danskæ men withæn meth for ræthælsæ oc sweg. Kapitlet har overskriften »Sprogets liv og kamp«, og det der kæmpedes imod var latin og (især) nedertysk. Danmark, siges det, var godt på vej til at blive tosproget hvad angår diplomer og breve. I det hele må man ifølge Skautrup regne med udbredt tosprogethed i vide kredse, fra hoffet og adelen til borgerstanden, og et stort antal kulturelt og økonomisk overlegne tyske indvandrere resulterede i en nedertysk påvirkning »så omfattende, at næppe noget tidsrum før eller senere kan vise magen til vækst ved tilegnelse af fremmedsprogligt stof« (Skautrup 1947:35).

Trods den nationale tone og fremhævelsen af det svage Danmark er det langt fra nogen elendighedsskildring hos Skautrup: »i mange af de oversatte værker ligger dog også et stort dansksprogligt nyskabelsesarbejde. Af sammensætninger skabtes her et stort stof, og gennem selve virksomheden blev sprogmassen mere levende – som ler der æltes« (Skautrup 1947:81). Skautrup nævner den nedertyske indflydelse især på områderne orddannelse, leksikon og syntaks og konkluderer: »At tiden bragte sproget som redskab for tanken meget store forbedringer, er der ikke tvivl om. Trægheden og stilstanden var overvundet i videre kredse

end forhen. Sproget – målet, som det kaldtes – var blevet levende, bøjeligt og smidigt i en ganske anden grad end før.» (Skautrup 1947:117).

Der er en vis modsætning mellem denne beskrivelse af udviklingen på mikroplan og den skæbnesvangre tone der anlægges i skildringen af dansken på makroplan og som genlyder af Erslev og A.D. Jørgensen. Hvis man læser skildringen i de nyeste danmarkshistorier såsom Gyldendals og Politikens danmarkshistorie eller Dansk socialhistorie falder der et andet lys over perioden. De holstenske grevers og hansekøbmændenes tilstedeværelse i Danmark opfattes ikke som ren begrædelighed (der var voldsom vækst i Øresundsområdet og Ålborg i senmiddelalderen). Alene af den grund kan sproghistorien trænge til at blive skrevet om. Vi anlægger ikke så ureflekteret nationale synspunkter på tiden før 1800, der er skabt omfattende ny viden om handel i senmiddelalderen og ny viden om byerne, deres sociologi og deres betydning. Alt dette fører til at fortyskning bliver et mere tvetydigt begreb, i visse tilfælde synonymt med modernisering eller europæisering. I stedet for udelukkende at opfattes som en trussel mod den danske nation må nedertysk (også) opfattes som en katalysator for den sprogdudvikling der hænger sammen med disse ændringer af det danske samfund.

Dette kommer klart frem når sproghistorien som i den foreliggende rapport betragtes som en funktion af sprogbrugernes historie og ikke som et fænomen der kan studeres uden reference til den sociale kontekst det er indlejret i (med en genivelse af Thomason & Kaufman 1988:4).

Med Braunmüller og Diercks projekt har vi fået en række delundersøgelser der tager det historiske udgangspunkt alvorligt og ikke nøjes med en almindelig henvisning til den sociale baggrund, men specificerer relationen og gør rede for sprogkontaktens form, for hvem der var i kontakt og hvilken samfundsmæssig sammenhæng kommunikationen mellem nedertyskere og skandinaver var indlejret i. Man kan være uenig i nogle af antagelserne, men ikke i bestræbelsen på at konkretisere hypoteserne og operationalisere teorierne og bruge teknologien til at få svar på nye spørgsmål til de gamle tekster og eventuelt nye svar på de gamle spørgsmål.

Det er spændende at få kastet denne rapport ind i diskussionen om hvilke krav man må stille til en ny dansk sproghistorie.

Litteraturliste:

- Brask, Peter (m.fl.): *Dansk litteraturhistorie* bd. 2, København: Gyldendal 1984.
 Börestam [Uhlmann], Ulla: *Nordiska möten, etapp 2. Videodokumenterad inter-nordisk kommunikation – materialbeskrivning. FUMS Rapport* Nr. 160, Uppsala 1991.
 Crumlin-Pedersen, Ole: *Marinarkæologisk Forskningscenter i Roskilde – en aktuell orientering. Fortid og Nutid* 1994, 1:24-52.
Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges breve 2. række VIII, København: DSL 1953.

- Haugen, Einar: Semicommunication. The Language Gap in Scandinavia. 1966. Genoptrykt i: E.S. Firchow et.al.: *Studies by Einar Haugen*. The Hague: Mouton 1972: 479-496.
- Jensen, Johan Fjord (m.fl.): *Dansk litteraturhistorie* bd. 4, København: Gyldendal 1983.
- Poplack, Shana/Sankoff, David: Code-Switching. In Ammon/ Dittmar/ Mattheier (eds.): *Sociolinguistics*, Berlin-New York: de Gruyter 1988:1174-80.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie*. I-IV. København: Gyldendal 1944-70.
- Thomason, Sarah Grey & Terrence Kaufman: *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley: University of California Press 1988.
- Winge, Vibeke: *Dänische Deutsche – deutsche Dänen*. Heidelberg: Carl Winter 1992.

Note

1. Det var Allan Karkers artikel »Det nordiske sprogfællesskab – historisk set« (Sprog i Norden 1978:5-16) der ledte mig på sporet. Den latinske tekst lyder således: Item cum idyoma illorum trium regnorum Datic scilicet Swetic et Norwegie adeo sit ob omni alio ydeomate extraneum et distinctum quod nec ab Alamannis possit intelligi etiam in communibus (Diplomatarium Danicum 2. række VIII 1953 s. 355). Karker oversætter lidt anderledes end Danmarks Riges Breve »eftersom sproget i de tre riger, Danmark, Sverige og Norge, er så afvigende fra alle andre sprog at ikke engang tyskerne kan forstå så meget som elementerne deraf« (Karker 1978:11).

Inge Lise Pedersen

Ordbog over det Danske Sprog, Supplement. Første bind: A (Aa)- Bk. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal, 1992. LXI sider + 1291 spalter. 550 kr.

Med det 27. bind blev tekstdelen af Ordbog over det Danske Sprog (ODS) afsluttet i 1954. En opdateret liste over værkets forkortelser m.m. udgjorde det lille 28. bind, der udkom i 1956. Siden da er ODS blevet genudgivet i tre nedfotograferede, men i øvrigt uændrede optryk. Et fjerde optryk (som altså er ordbogens 5. oplag) er under udgivelse i ikke-nedfotograferet skikkelse og ventes færdiggjort i 1996.

Det nye *Supplement* til ODS – med redaktionens standardforkortelse betegnet som ODS-S -- er i samme format som det fjerde optryk af ODS, dvs. 23 x 15½ cm. Teksten er indtastet i edb-systemet Compulexis, og hver spalte består af 58 linjer, der rummer ca. 40 enheder, således at en spalte er næsten så stor som en almindelig bogside. Spalten har løs højrekant, men det betyder ikke at orddeling ved linjeskift er undgået, og en enkelt orddelingsfejl er da også observeret i sp. 338 (Afteng-lansen). Til stor gavn er den linjetæller der er anbragt til venstre for begge spalter på siden.

Formålet med Supplementet er ikke – som man umiddelbart kunne tro – at føre ODS ajour frem til 1990'erne. Den opgave vil Det Danske Sprog- og Litteraturselskab løse med et nyt videnskabeligt ordbogsværk, der er planlagt til at fremkomme i 6 bind i 1998-99 under titlen *Den Danske Ordbog*. Supplementet skal derimod afrunde den eksisterende ODS, som med en produktionstid på næsten fyrrer år blev et noget ujævnt værk. ODS er en historisk ordbog, der bygger på tekstkilder fra ca. 1700 og fremefter, og den blev desuden, efterhånden som redaktionen skred frem, til en løbende samtidsordbog: Under bogstavet A kunne redaktionen hente sine yngste sprogbrugseksempler i kilder fra omkring 1915, under L i kilder fra omkring 1930, og endelig under Ø i kilder fra omkring 1950. Men i sagens natur kunne fx tekster fra tredverne ikke citeres før ordbogen var nået frem til bogstaverne L-R, og ord på A-K kunne ikke afhjemles med eksempler fra de sidste 25 år af produktionstiden. Til denne indbyggede forældelse kom en redaktionel leksikografisk skævdeling. Bogstavet S fylder ca. 5 ODS-bind, og da ca. 14 % af det danske ordforråd begynder med S, svarer udførligheden til et samlet omfang på omkring 35 bind i stedet for de faktiske 27. Og bogstavet T fylder tre gange så meget som A, skønt disse to bogstaver i andre danske ordbøger er nogenlunde jævnbrydige.

Den afrunding af ODS som Supplementet tager sigte på består da i at behandlingen af ord fra hele alfabetet bringes op på så vidt muligt samme niveau. Kvantitativt ytrer dette sig foreløbig i at bogstav A er øget med ca. 75 %, der optager 847 spalter i Supplementets første bind. Derefter vil udvidelserne beskrive en jævnt faldende kurve, således at det færdige Supplement har kunnet projekteres til 5 bind, hvoraf det sidste skal udkomme år 2003. Til den tid vil ODS sammen med ODS-S omsider være den afbalancerede historiske standardordbog over det danske sprog gennem 250 år, ca. 1700-1955. Det sidste årstal er terminus ante quem for ordforrådet, men ikke nødvendigvis for de citerede eksempler; under *Balancegang*, der er afhjemlet 1948, er således en tilfældig mangel i materialet udfyldt med et citat fra 1980. Når opslagsordet *Balancegang* er skrevet med stort begyndelsesbogstav, er det fordi Supplementet er ortografisk bundet til ODS, som i sine opslagsformer hele vejen igennem fulgte Saabys Retskrivningsordbog i 7. udgave fra 1918. Det indebærer også at det nuværende bogstav å skrives som aa, der har sin alfabetiske plads mellem a og ab; eksempelvis står verbet *baatte* foran interjektionen *haha*. Men den redaktionelle tekst følger den nugældende retskrivning.

At en supplerer af ODS var nødvendig stod klart for de kyndige allerede ved værkets afslutning, og indsamlingen af materiale til Supplementet begyndte så tidligt som 1956. Men bl.a. fordi der aldrig har kunnet sættes tilstrækkelige personressurser ind, skulle det vare tredve år før en fyldestgørende citatsamling var tilvejebragt på grundlag af hidtil ubenyttede eller utilstrækkeligt udnyttede kilder fra hele ODS' periode. Ligesom ODS redigeres Supplementet på grundlag af citater og henvisninger der er noteret på sedler. Mens det skønnes at materialet til ODS var en samling på ca. 2½ mio. sedler, har Supplementet siden 1985 rådet over hen imod 1½ mio. sedler, dvs. forholdsmæssigt næsten tre gange så mange. På dette grundlag kunne de daværende to redaktører, Anne Duekilde og Bente Holmberg, i 1987 publicere et *Prøvehæfte*, der bl.a. indeholdt en redaktion af afsnittet *Auto-Automobilvej*, som jo nu også indgår i første bind af Supplementet.

Her ses det at Supplementet har gjort vigtige fremskridt i forhold til Prøvehæftet: Nytilkomne ord er fx *Autoerotik*, *Automation*, *Automobilforhandler*; og nye belysende citater er føjet til under bl.a. *Autograf* og *Automat*. Prøvehæftet indvarslede også et antal nye forkortede kildebetegnelser; de løber i første bind af Supplementet op til omkring 400, og dertil kommer foreløbig ca. 1500 uforkortede. I vidt omfang er kildeteksterne imidlertid de samme som i ODS, så hovedparten af forkortelserne finder stadig deres forklaring i det førnævnte lille 28. bind.

Som allerede antydet indeholder Supplementet dels nye artikler om ord der ikke findes i ODS, dels tilføjelser til allerede eksisterende artikler i ODS. Den udførlige og velskrevne indledning til første bind (som denne præsentation øser af) oplyser at bindet rummer 10.356 artikler. Mens edb-systemet tæller opslagsordene i Supplementet, er antallet af artikler i ODS ukendt (s. XXV); det anslås almindeligvis med et rundt tal til 150.000 (Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie IV*, 1968, s. 270; gentaget af fx Henning Spang-Hanssen i *Nyt fra Sprognævnet* nr. 6, 1971, s. 4, og af K. Ringgaard i *Nyt fra Sprognævnet* 1988/1, s. 5). Det vistnok nyeste skøn siger imidlertid »mindst 250.000 opslagsord« (Erik Hansen i *Mål & Måle*, 17. årg. nr. 2, 1994, s. 5). En forsøgsvis optælling af samtlige ord i 13. bind af ODS, ikke blot dem der behandles særskilt, men også sådanne som kun registreres summarisk i samleartikler som fx *Maane-*, under løsenet »af de mange ssgr. kan (foruden de ndf. medtagne) nævnes«, giver som facit 8.948 forskellige ord; og vover man at slutte derudfra til alle 27 bind, bliver resultatet 241.596 ord. Det er naturligvis usikkert. Men Skautrup har i hvert fald ret når han efter sit skøn over antallet af ord i særlige artikler tilføjer: »og oversigter ved de enkelte ord øger tallet betydeligt«.

Med Supplementet forholder det sig på tilsvarende måde. Til opslagsord der behandles i selvstændige artikler (og optælles nøjagtigt af edb-systemet) skal lægges hvad redaktionen betegner som »underordnede sammensætninger« (s. XLIV). Af dem er der 960 i første bind, men idet ca. 500 af de selvstændige opslagsord er rene henvisninger (som fx *à point* se *Point*), bliver slutresultatet at første bind af Supplementet behandler ca. 10.800 forskellige ord, hvoraf lidt over halvdelen ifølge redaktionen er nye i forhold til ODS. Men hvad de underordnede sammensætninger angår, er det værd at bemærke at de til forskel fra praksis i ODS normalt er belagt med citat og/eller kildehenvisning. Det gælder således 32 sammensætninger under *Asfalt-*, fra *Asfaltarbejder* til *Asfaltjære*. Sådanne »mere tilfældige dannelser«, der bl.a. viser produktiviteten i sproget (s. XLIV), holdes adskilt fra leksikaliserede sammensætninger (»såkaldte enhedssammensætninger«, s. XXVII) som *Asfaltbal*, *Asfaltboble* og *Asfaltcowboy*, der er behandlet i særskilte artikler. Ligesom i ODS registreres sammensætninger på alfabetisk plads efter deres første led; men om det efterledsregister der blev stillet i udsigt allerede i første bind af ODS (s. XLIII, fodnote 1), og som i form af ca. 56.000 sedler udnyttes af redaktionen, oplyser Supplementet (s. XXIV) at det allerede i 1975 blev udskilt som et selvstændigt projekt, der beklageligvis ikke har opnået bevilling.

Foruden de tilføjelser som i egentlig forstand supplerer ODS indgår der også rettelser i Supplementet. Hvor ODS ledsager verbet *aftværde* »i egl. bet.« med det foranstillede korstegn der betyder 'nu ubrugeligt, dødt', skriver Supplementet »korstegn udgår« og citerer et par kilder fra 1950'erne. Ved nogle nye citater fra

1927-42 under *Avindsmand* indsætter Supplementet brugsbestemmelsen »i 20. årh. arkais. ell. højtid.« og retter derved stiltiende karakteristikken »foræld.«, der ligesom korstegnet og »gldgs.« er afskaffet i ODS-S. Rent undtagelsesvis kan en hel artikel i ODS kondemneres og erstattes af en ny og bedre funderet som i tilfældet *Afspænding*.

Når det gælder brugsbestemmelser, har Supplementet gjort op med flere, således »vulg.« og »l.br.«, der – i en mere tilbageholdende praksis – er afløst af henholdsvis »lavt talespr.« og »mindre br.«. Nye betegnelser er »litt.« om akademisk eller litterært præget skriftsprog og tidskarakteriseringer som »især ældre spr.«, der angiver at ordet omkring 1900 synes at være på vej ud af sproget, eller »sj. i 20. årh.« Mærkeligt, om end uden reel betydning, er det at flere af de eksempler der anføres i indledningen (s. XLI-XLIII) er karakteriseret på anden måde i selve ordbogen: Her er således *abstrus* ikke »litt.« (s. XLI), men forekommer »i videnskabeligt spr.«; *Aeroplan* kendetegnes ikke ved »aftagende brug i 20. årh.« (s. XLIII), men er »sj. efter 1945« – eksemplet synes at skulle byttes om med *Automobilist*. Når indledningen erklærer at »Ord af typen *alvorsstor*, dvs. ord som næppe lever uden for den pågældende litterære tekst, er ikke medtaget i ODS-S«, er dette nye princip uklanderligt, men det overrasker at kometordet *alvorsstor* faktisk genfindes i Supplementet, der tilføjer et ganske vist tre år ældre citat, men af samme H.C. Andersen. Og Supplementet har som ny artikel optaget Sophus Claussens vistnok lige så unikke *Aandemusik*.

Alle tilføjelser til ODS er i Supplementet markeret med et +, både foran nye oplagsord og foran supplerende tekst i en oprindelig ODS-artikel. Plustegnet kan derfor optræde på flere steder i samme artikel; i artiklen *aaben*, der er udvidet med 334 linjer, er der eksempelvis 67 plustegn, hvoraf mange knytter sig til henvisninger, fx oplyser én at udtrykket *for åbent tæppe* er behandlet under *Tæppe* i ODS. Tilføjelser til eksisterende ODS-artikler kan i øvrigt være hidtil ikke registrerede betydninger eller anvendelser, fx under *abstrakt* betydningen 'nonfigurativ', under *Ben* anvendelsen i udtrykket *ikke få et ben til jorden*. Ældre og yngre citater kan tilføjes. De yngre dokumenterer et givet ords eller en given betydnings efterliv i sprogbrugen, ikke blot hvor ODS havde afsagt dødsformodning som i det førnævnte tilfælde *afhærde* »i egl. bet.«, men også fx under *bedrage* i betydningen 'vildføre; skuffe', hvor de yngste citater i ODS er fra midten af 1800-årene; her tilføjer Supplementet tre eksempler fra 1933-47. Tilføjelse af et ældre belæg kan være kulturhistorisk tvingende nødvendig; ordet *Bagladegevær* citerer ODS fx kun efter en kilde fra år 1900, mens Supplementet bringer et citat fra 1858. I andre tilfælde er et ældre citat af snævrere ordhistorisk interesse, som når sammensætningen *Alvorsmand*, der i ODS først er afhjemlet fra 1880'erne, viser sig at være anvendt af Grundtvig allerede i 1818; eller når *bemærkelsesværdig* på tilsvarende måde tilbagedateres fra 1913 til 1791-94. »Man møder ofte den helt urealistiske opfattelse at ODS kender ordenes første forekomst i dansk,« hedder det i indledningen til Supplementet (s. XXIX). Ligesom ODS medtager Supplementet sit første belæg på *ordene*, men man skal stadig ikke lade sig forlede til at tro at det nødvendigvis er første forekomst, selv ikke inden for ordbogens egen historiske periode. Når Supplementet fx citerer *Ablativ* med neutralt genus efter en kilde som Meyers Fremmedordbog fra 1837, er det på forhånd sandsynligt at sprogbrugen er i det mindste noget ældre; og faktisk er

formen *Ablativet* siden observeret i 1797 hos M. Hagerup: Anmerkninger over Danismer, med Hensyn paa det franske Sprog (s. 56). Det er heller ikke at forvente at det skulle være lykkedes for Supplementet at følge ethvert ord op til den øvre tidsgrænse 1955. Under *Bemærkelse* 'betydning' i ODS er det yngste citat fra 1918, dengang altså frisk fra fad; redaktionelt var ordet dog betegnet som »nu sj., foræld.«, hvilket i og for sig ikke indbyder til modsigelse, og Supplementet har da heller ikke fundet noget at tilføje; men et eksempel fra 1944 havde eventuelt kunne anføres: Skautrup, SprH. I. 308.

For alle sådanne tilføjelser til ODS-artikler gælder det – bortset fra de få tilfælde hvor ODS-artiklen erstattes af en ny – at Supplementet må adressere dem til den plads i den gamle artikel hvor de redaktionelt hører hjemme, thi »ODS-artiklens hierarki er bindende for ODS-S-artiklen og kan normalt ikke omstødes« (s. XLV). Noget friere står redaktionen når den skønner at en ny citatgruppe viser en ny hovedbetydning som fx under *Bagskud* 'det at være bagud med noget'. Og ord som ikke findes i ODS kan Supplementet behandle helt uafhængigt i nye artikler – hvoraf første bind som sagt rummer hen ved 5.500.

Redaktionen af Supplementet erkender, hvad uden tvivl alle brugere af ordbogen vil samstemme i, at »Det er en ulykkelig mangel ved ODS at hvert citat ikke har et synligt årstal« (s. XLV). Et Blicher-citat med en kildeangivelse som fx *Blich.(1920).III.74* lader læseren i stikken, da det ikke er videre sandsynligt at den pågældende udgave af Blichers Samlede Skrifter er ved hånden. I Supplementet er tekstens år derimod oplyst i de tilfælde hvor det ikke fremgår af forkortelseslisterne, fx *PolPhysMag.1.1.(1793).251* – dog med et ikke uvæsentligt forbehold: »hvis det skønnes værdifuldt i artiklens sammenhæng« (s. XLVI). Og man finder da desværre endnu i Supplementet kildeangivelser som *Kierk.P.X.2.349* og *Heib.Br.IV.312* (begge i sp. 640); den sidst citerede brevdugave er ny i forhold til ODS.

De mange nye artikler i Supplementet er redigeret efter mønster af ODS. Af letforståelige grunde har man dog afstået fra at bringe udtaleoplysninger, der i givet fald stadig skulle have fulgt standarden i Otto Jespersen: Modersmålets fonetik (1906). Etymologierne i ODS har man ikke lagt vægt på at revidere, men når det gælder de mange nyoptagne fremmedord, er de etymologiske oplysninger gerne udførligere end det (i hvert fald i begyndelsen) var skik i ODS. Forklaringerne af de nye ords betydning er vistnok i de allerfleste tilfælde dækkende og letforståelige. Som eksempler kan citeres *aarhundredlang* 'som strækker sig over et ell. flere århundreder'; *Animisme* '(filos., relig.-hist.) betegnelse for den opfattelse at alt i naturen er besjælet'; *a posteriori* '(filos.) afhængig af, grundet på iagttagelse, erfaring; empirisk (mods. *a priori*)'; *bastardere* '(især fagl.) krydse racer ell. arter; få afkom med et individ af en anden race ell. art; udvikle bastarder'. Det er vigtigt at huske at beskrivelserne alene tager sigte på den historiske periode som ordbogen omfatter. Under *Arm* er tilføjet udtrykket *lægge arm* (om styrkeprøve, sp. 726), men ikke *give den hele armen* og *som en brækket arm*, som Pia Riber Petersen: Nye ord i dansk 1955-75 (1984) først citerer fra 1966-72. Måske savner man visse konnotationer i forklaringen af *Banarepublik*: '(avisspr.) nedsæt., om lille stat, især i Mellemamerika, med en (ustabil, uudviklet) økonomi der er stærkt afhængig af bananeksport'. Men tilsvarende semantiske bestemmelser læses endnu i fx Ny ord i dansk 1968-69, udgivet af Dansk

Sprognævn 1972 (med citater fra 1966-70), og i Nudansk Ordbog, 15. udgave, 1992. Så de medbetydninger der fremgår af et indlæg i Weekendavisen 9/9 1994 (s. 9) er nok en del yngre end 1955: »En bananrepublik, som jeg kender et par stykker af indefra, har nemlig det karakteristiske ved sig, at overgreb mod borgerne vurderes af personer, der i enhver henseende er inhabile til at gøre det.«

Idet Supplementet som før sagt regelmæssigt medtager sit første belæg på det enkelte ord, kan man som læser ikke sjældent blive overrasket over dets høje anciennitet i sproget. Med tidligste registrerede årstal kan fx nævnes *Aborigines* 1820, *Afløsningsopgave* 1917, *Akupunktur* 1840, *all right* 1855, *antikonceptionel* 1925, *Astronaut* 1885 (om ballonfører), *beflyve* 1925, *Berøringsflade* 1805, *Bevidstgørelse* 1932. Omvendt har man i nogle tilfælde svært ved at tro at ordet ikke er betydelig ældre. Det gælder fx *Andengradsligning* 1936 og *Badebukser* 1948, det sidste bl.a. fordi synonymerne *Svømmebenklæder* og *Svømmebukser* kendes så tidligt som 1822-24 (ODS) og *badebrog* allerede 1561 (Kalkar).

Af trykfejl, som jo af menneskelige grunde er umulige at undgå, er kun et fåtal observeret, foruden den allerede nævnte orddelingsfejl *Afteng-lansen* (sp. 338) fx navnet *Barüel* (s. XV, skal være *Baruël*), *kors* (i citat sp. 520, skal være *Kors*), græsk *morphn* (i etymologi sp. 640, skal være *morphe*; er det græske eta fejl-læst?); i sp. 1253-70 er brødskriftens store bogstav O (i hvert fald i anmelderseksemplaret) gennemgående forvansket så det kan forveksles med et C. Men i den store sammenhæng er det bagateller.

Efter alt at dømmes er der også langt mellem kritisable – eller i det mindste diskutabile – dispositioner i redigeringen. Blot to eksempler skal nævnes. Artiklen *Afsked* i ODS har i Supplementet fået flere tilføjelser. En af dem er indført under den i forvejen eksisterende bet. 1.3) 'afskedshilsen; farvel' med et citat af Rostgaards håndskrevne ordbog fra før 1745, der nærmest er et dansk-latinsk vokabular; citatet lyder: »Jeg toog dend afskeed med ham da hand var her, at jeg skulde etc. Sic inter nos convenimus etc.« Men det er åbenbart fejlanbragt; den latinske oversættelse betyder 'vi blev enige om følgende osv.', så det er givet at citatet burde have været henført til bet. 3.2) i ODS: 'aftale; overenskomst', jf. også bet. 2) hos Kalkar med bl.a. citatet »effter dend affscheidung, derom taget er« (1652). Under det nye ord *Ambivalens* i Supplementet er en etymologisk oplysning tvivlsom. Ordets andetled angives at høre til »senlat. -*valens*«, skønt det er klart at det som substantiv må paralleliseres med den især førklassiske substantivering *valentia*; og som adjektiv er *valens* ikke »senlat.«, men kurant gennem hele den klassiske periode. Det havde været bedre at fordele de etymologiske oplysninger på substantivet *Ambivalens* og adjektivet *ambivalent*.

Lad nu det sidstnævnte tilfælde være lidet væsentligt for helheden og kommentaren grænsende til pindchuggeri. Er der spurgt efter fejl, må der også spørges efter mangler. Især kan det være fristende at spørge om Supplementet nu har gjort rent bord og leveret en fuldstændig leksikografisk fremstilling af det danske sprogs ordforråd i tiden ca. 1700-1955. Svaret er nej, og det var på forhånd at vente, for selv med den omhyggeligste læsning og excerpering er det uundgåeligt at noget unddrager sig opmærksomheden, rent bortset fra at det ikke har været muligt at læse alt. De kursiverede ord og ordanvendelser i de følgende citater finder man hverken i ODS eller i Supplementet: »etslags *Afbetaling* paa denne min Taknemmelighedsgield«, P. Arnesen: *Ny Latinsk Ordbog* (1848), s. X; »en dia-

lekt i en eller anden *afegn*«, Skautrup.SprH.II.97; »Indvandernes Børn taler rent *Amerikansk*«, LJac.SprF.33; »30 Baal *anstiftet* af Kommuniste«, DagNyh.28/2 1933.1; »Unavgtelig var [de to sprogforskere] med disse ytringer *bagved* deres tid«, HolgPed.S.18. Det samme gælder filologiske fagord som *betydningsforskydning*, *betydningsindskrænkning*, *betydningslån* og *betydningsudvidelse*, som fx Skautrup har brugt i sin sproghistorie (se sagregisteret); med lidt god vilje kan de vel opfattes som selvforklarende rækkesammensætninger, men Supplementet har dog fundet anledning til at optage de analoge ord *Betydningsovergang*, *Betydningsudvikling* og *Betydningsændring*. Endnu mindre kan man være vis på at Supplementet overalt har opfanget syntaktiske forbindelsesmuligheder som ODS har overset. Konstruktionen objekt (akkusativ) med infinitiv er således ikke registreret ved de i de følgende citater kursiverede verber: »een Person, som hand *agter* beqvem at være«, DL.2-3-2; »Nogle Erindringer imod det bøgshke Lovforslag *bebuder* Rygtet at skulle kunne ventes«, R. Nyerup: Det Danske Sprogs Ret-skrivningstheorier (1805), s. 65; »en Dansk Ordbog, som han *begierer* at maatte udkomme paa det kongl. Videnskabers Societets autoritet«, J. Langebek i brev 24/2 1755, cit. i A. Lomholt: Den danske Ordbog (1960), s. 222; »saafremt De .. ville *bekiende* Gud og Deres Frelseres JEsu[m] at være Deres Herre«, L. Harboe: En Hellig og Høitidelig Bekiendelse (1765), s. 19; »Denne Tale .. har paa en naturlig Maade paatrængt sig mig, ved at *betragte* Dig ryge Din Cigar i Velbehagelighed«, Chievitz.NF.3; »Hvert Partic, førend Disputatzen begyndes, *bevidner*, Sigtet deraf at være Sandheds upartiiske Efterforskelse«, Holb.Fp.I.127; »ingen maatte fortælle noget for sandt, som han ey til Nød kunde *beviise*, at være det«, Ew. (1914).IV.123.

Disse spredte kritiske anmærkninger til nogle enkeltheder i første bind af Supplementet bør på ingen måde opfattes som en anmelders bedrevidende hoveren. På det nærliggende spørgsmål, om anmelderen dog ikke, mens tid var, kunne have delagtiggjort redaktionen i sine iagttagelser, er svaret at observationerne er gjort under tilfældig senere læsning, bl.a. i ODS, som bringer det anførte Ewald-citat under *Nød* sp. 218: verbalkonstruktionen må være blevet oversat under den tidligste excerpering, og allerede udnyttede tekster fra 1700-tallet er vistnok ikke blevet genlæst med henblik på Supplementet (jf. s. XVI). Der er altså al mulig grund til at enhver der støder på et ord eller en ordbrug som enten helt savnes eller er ufyldstgørende afhjemlet i ODS gør sig den ringe ulejlighed at notere citatet og levere det til redaktionen af Supplementet; det er ikke kun efterfølgeren *Den Danske Ordbog* der har brug for »spor(d)hunde«.

Hvem guderne vil ondt gør de til leksikograf, siger et gammelt ord (jf. ODS. XXVIII.108). En side af ondskaben er den anonymitet som følger af den i publikum udbredte tankeløshed; en ordbog formodes på en eller anden måde at blive til af sig selv. Arbejdet er derfor oftest utaknemmeligt. Så meget desto mere er der grund til at fremhæve at Supplementets første bind er redigeret af én person, nemlig *Anne Duckilde*. Hun har været knyttet til projektet lige fra begyndelsen i 1956, og det er givetvis hende der frem for nogen sidder inde med den erfaring som garanterer et gedigent resultat. Underbemandet som foretaget gennem næsten alle årene har været, har Anne Duckilde i redaktionsfasen stået næsten ene med den krævende opgave. Den nødvendige kritiske gennemlæsning af ma-

nuskriptet var dog sikret. Den blev varetaget af den danske ordbogsnesstor *Kaj Bom* (død 1992), der arbejdede vederlagsfrit, og af *Sv. Eegholm-Pedersen*, som – medbringende sin indsigt fra *Holberg-Ordbogen* – nu er fast medredaktør ved Supplementets kommende bind. Indtastningen i *Compulexis* samt citat- og kildekontrol udføres af *Lise Bak* og *Hanne Borup*.

Et gedigent resultat – det er, trods en og anden indvending mod detaljer, det blivende indtryk af helheden. Supplementet er fuldt på højde med det værk det supplerer, og med dets første bind er behandlingen af ordene under *A (Aa)-Bh* ikke blot i udførlighed, men også med hensyn til redaktionel kvalitet bragt på niveau med de seneste bind af ODS. I glædens bæger er der dog den dråbe malurt at vi kommer til at stå med et tvedelt værk. Den som fra nu af slår op i ODS må også slå op i Supplementet for at sikre sig fuld besked, og kun når det gælder nyttilkomne artikler, kan Supplementet læses uafhængigt af ODS. Den store engelske ordbog, som også en tid lang har måttet bruges med et særskilt supplement, foreligger fra 1989 i 2. udgave »Combined with A Supplement to the Oxford English Dictionary .. and reset with corrections, revisions and additional vocabulary«. Så langt rækker resurserne nok ikke her til lands.

Allan Karker

Ole Togeby: PRAXT, Pragmatisk tekstteori 1-2, Aarhus Universitetsforlag 1993, i alt 857 sider, hvoraf 11 er et navne- og emneregister, de 28 indeholder et summary in English, de 14 en litteraturliste.

Ole Togeby, som i resten af denne anmeldelse vil blive omtalt ved sine forbogstaver OT, skrev de første bogstaver i dette mammutværk i 1983. I 1989 indleveredes bogen som disputats til det humanistiske fakultet i København. Det udvalg fakultetet havde nedsat kom til det resultat at bogen måtte ændres og det blev den så. Resultatet blev det foreliggende værk i to bind i alt 801 siders tekst som forsvarede for den filosofiske doktorgrad d. 28. maj 1993.

Der gøres i bogen ikke meget ud af det videnssociologiske. I denne sammenhæng kan det måske have betydning for læseren at vide flg.: I skrivende stund sidder professor i dansk sprog ved Aarhus Universitet, dr. phil. Ole Togeby i et bedømmelsesudvalg til en stilling som professor i dansk sprog i København. Jeg har søgt denne stilling. Jeg er endvidere af den simple, men i denne sammenhæng ikke videre tungtvejende, grund at jeg engang har læst et afsnit af bogen igennem, takket i forordet. Så meget om inhabilitet, *inability is another matter*.

Bogen består af i alt 7 afsnit. Det relativt (!) korte indledningsafsnit (ca. 80 sider), hvori modellen præsenteres og dens alternativer vejes, korresponderer med det temmelig meget kortere afslutningsafsnit, hvor holistiske og reduktionistiske tilgange til tekstanalyse modstilles og bogen opsummeres.

Mellem indgang og udgang ligger bygningens 5 kæmpestore afsnit, nogle af dem af størrelse og indsigt som en bog i sig selv, om hver af de fem hovedfunktioner som bogens teori, den pentagrammatiske tekstteori, er bygget op på: sprog-

brugsfunktionen, udsagnsfunktionen, meddelelsesfunktionen, kontaktfunktionen og udtryksfunktionen.

Teorien er pragmatisk, det siger den selv og hvad betyder det så? Ved selve forsvarshandlingen var det en væsentlig pointe i professor Jacob Meys førsteopposition at han var i tvivl om hvad det pragmatiske ved teorien egentlig var (Mey 1994:41 og især 48f). Jacob Mey er en fremtrædende repræsentant for den internationale pragmatik, *chief editor* af det indtil for kort tid siden eneste internationale tidsskrift for sproglig pragmatik og forfatter til en international lærebog i disciplinen (Mey 1993). Netop denne internationale orientering har formentlig været en væsentlig del af baggrunden for at der overhovedet har kunnet opstå diskussion på dette punkt, for OT ligger som pragmatiker klart i forlængelse af en særlig dansk tradition som delvis har andre rødder end den internationale pragmatik. Den internationale pragmatik er et sammenløb af konversationsanalyse, sproglig ideologikritik, socialpsykologisk funderet interaktionsanalyse, etnometodologi og sproghandlingsteori. Det er et krydsfelt hvis definerende kendetegn er at man ser sproglig interaktion som et felt i sig selv, et særligt objekt.

Den danske pragmatik er i sin oprindelse helt uafhængig heraf. Forfaderen for de første danske pragmatikere: Harald Steensig, Mogens Løj, Peter Harms Larsen og Niels Erik Wille var Paul Diderichsen, og det var særlig hans arbejde med den danske prosahistorie som påvirkede pragmatikerens forestillinger om objektet. Den udformning pragmatikken fik i Danmark var imidlertid også stærkt præget af at disciplinen gled ind som programpunkt i studenteroprøret i danskfaget som et revolutionerende og revolutionært alternativ til nydansk grammatik på den ene side og sproghistorie og oldislandsk på den anden side (Søderberg 1981). Hvad oprøret ellers var, så var det i danskfaget et oprør for det moderne og mod det historiske. Den front blev snart nedbrudt inden for det litterære felt hvor studenteroprørene blev spydspidser for en ny litteraturhistorie bl.a. omsat i *Samlerens antologi* og i den ny, såkaldt 'røde', danske litteraturhistorie fra Gyldendal. Men inden for sprogfaget har der indtil for ganske nylig ikke været nogen interesse for en ny sproghistorie.

Det pragmatikerne arvede fra prosahistorien var således ikke historiesynet men metoderne: den stilistiske næranalyse af sagprosattekster. Det er derfor en følge af OTs faghistoriske placering i danskfagets pragmatik at bogen som helhed ikke beskæftiger sig med talesprog. Dette kommer frem flere gange, tydeligst som påpeget af Lisbeth Falster Jakobsen (1994) ved at den maskine OT konstruerer som sin syntaksmodel, skal være i stand til at høre kontrasttryk for at kunne analysere input rigtigt. Det kan maskinen selvfølgelig ikke.

En anden væsentlig arv er at fokus, når intet andet er nævnt, er på analyse i modsætning til produktion. Der hvor de to processer afviger mest fra hinanden har OTs model de største problemer (se f.eks. s. 158 hvor problemet tematiseres i relation til semantikken og s. 282). Pragmatisk analyse hed disciplinen og bogen kunne lige gerne have heddet en teori for pragmatisk analyse af tekster. De fleste eksempler i bogen er da også sagprosattekster men langt fra alle.

Det er også den faghistoriske indpasning i en dansk tradition for tekstanalyse der slår igennem når samtaler ifølge argumentationen i kapitel I.B ikke er én tekst og derfor ikke skal analyseres som sådan i PRAXT. Argumentet er at samtaler føres af flere personer der har hver sin intention:

»Samtaler er selvfølgelig en helt legitim analysegenstand. Men en **samtale** består for en tekstteori af en række sammenknyttede tekster, og skønt der selvfølgelig også findes regler for denne sammenknytning, er det ikke tekstteoriens emne. I det omfang en replik i en samtale er afhængig af konteksten og omgivelserne, hører det til tekstteoriens opgave at analysere den enkelte repliks funktion i samtalen.«

PRAXT:36

OT bruger her to gange ordet 'selvfølgelig', hvad der altid bør få en anmelder til at skrue hættten af kuglepennen. Han bruger én gang en benægtet sætning. OT har som ingen anden i denne bog udmøntet den indsigt at benægtede sætninger kun træffes i naturlige tekster når modtager forventes at have den opfattelse der negetes. Læseren forventes således at mene at samtaler hører til blandt tekstteoriens emner, hvad de mildest talt også gør i den internationale pragmatik. Men det gør de altså ikke ifølge OT. I denne sammenhæng er det vigtigt at påpege at det fritager OT for at teoretisere interaktion direkte. Men det giver ham så det omvendte problem at interaktionen altid allerede er der i selve teksten, nemlig i det billede af modtager som afsender sender ud fra og det billede af sig selv som afsender ønsker at give modtager. I forhold til international pragmatik betyder det altså ikke at interaktion ikke behandles men at den splittes op i afsnit om de to mennesker i kommunikationen. Socialpsykologi er helt fraværende i bogen i modsætning til en stærk tradition i den hjemlige sprogforskning som er stærkt inspireret af f.eks. Erving Goffmanns teori om *face* (se f.eks. Andersen 1991).

For at komplettere faghistoriens indflydelse på bogens opfattelse af pragmatik mangler nu kun en lillebitte brik: OT skriver om dansk. Det fremgår ikke af bogens titel at det forholder sig sådan. Her angives den at handle om pragmatisk tekstteori og ifølge princippet om relevans (se nedenfor) kan man heraf slutte at den handler om almen pragmatisk tekstteori, men det er altså en teori for danske tekster. Det betyder ikke at bogen kun handler om danske tekster, men den fortæller ikke selv hvornår den gør det og hvornår objektet i virkeligheden er alle tekster på ethvert sprog. Summa summarum: Bogens særlige placering i forhold til international pragmatik består i at den beskæftiger sig med monologiske, overvejende sagprosaiske, danske tekster, som væsentligst ses fra modtagerens synspunkt: Hvordan forstår modtageren teksten, hvordan får høn fat i tekstens indhold?

Naturligvis findes der også fælles stof for den forskningsretning jeg har beskrevet ovenfor som OTs baggrund og så den internationale pragmatik: Sprog-handlingsteorien og – omend i mindre grad i den internationale version end i den danske – Habermas's universalpragmatik. Dertil kommer så en hel del lingvistisk som pragmatikerne på den internationale scene kun kender til hvis de faktisk er uddannet som lingvister, hvad de ikke nødvendigvis er. OT er vel indlæst i den centrale europæiske sprogvidenskab: Renate Bartsch, Geoffrey Leech og den tyske tradition for tekstlingvistik er vigtige kilder til inspiration. Og så spiller Sperber og Wilsons bog om relevans (Sperber og Wilson 1986) en vigtig rolle ikke bare i kapitlet herom.

Sprogbrugsfunktionen optager relativt den største plads i bogen i forhold til de andre funktioner. Der er tre kapitler: sætningsbygning, semantik og tema. Til-

sammen fylder de 226 sider, en helt pæn bog i sig selv. Der er nogen forskel på de tre underafsnits karakter; OT karakteriserer dem selv: Det første om sætningsbygning ses som reduktionistisk mens afsnittet om tema kaldes holistisk og afsnittet om semantik ligger så midt imellem disse to yderpunkter (s. 793f). Påfaldende er det i hvert fald at afsnittet om sætningsbygning er helt formaliseret, således at det kan anvendes af en datamaskine, mens afsnittet om tema faktisk har en tættere relation til afsnittet om motiv, som dog hører til under en anden funktion. Tematisk analyse og motivanalyse er komplementære analysetyper (se nedenfor).

I afsnittet om sætningsbygning redegøres udførligt og pædagogisk for en syntaksmaskine. Syntaksen opbygger en maksimal sætning som svarer til ytringen eller perioden. Inden for denne er der forskellige former for ledsætninger. Der skelnes således ikke – som hos Paul Diderichsen i hans *Elementær Dansk Grammatik* (1946) – mellem et hovedsætningsskema og et ledsætningsskema og heller ikke – som i Erik Hansen og Lars Heltofts Grammatik over det danske Sprog mellem et deklarativskema og et modalskema (se f.eks. Hansen og Heltoft 1994:68f). Der gives kun ét skema. De væsentligste nyheder er forberedt gennem mange år ikke mindst i diskussioner med og af Lars Heltofts halsstarrige arbejde med at få topologien i dansk til at makke ret (se fx Heltoft 1990 og 1992): Det drejer sig om at inkorporere ideen om *tema-remå* eller *topic-comment* i ledfølgen og kritikken af Diderichsens indholdsfelt.

Derimod er det OT der, så klart så det har vakt modsigelse, har indført at n1-pladsen (dvs. subjektspadsen) altid skal være udfyldt. Det betyder at sætninger uden subjekt, først og fremmest imperative sætninger, har imperativen stående på n1-pladsen. Lisbeth Falster Jakobsen har – efter min mening med rette – kritiseret dette punkt skarpt (op.cit.114f) og ved disputatshandlingen gjorde Lars Heltoft opmærksom på at den generalisering som OT mener at have fundet frem til, bliver købt meget dyrt, bl.a. ved at der i imperativsætninger kommer konflikt mellem pladsens definition og materialets ordklassetilhørsforhold.

Det er og bliver et ideal for topologer at skabe pladser der har ikke blot affinitet til men simpelthen er forbeholdt bestemte ordklasser. Det er faktisk en forudsætning for at få OTs maskine til at køre at maskinen ved at et bestemt ord tilhører en bestemt ordklasse. OTs bog er overalt meget mentalistisk (se nedenfor) og både i PRAXT og i en senere artikel (Togeby 1994a) hæver OT stemmen for at sætte Paul Diderichsen på plads netop ved at foreholde PD at han ikke har skrevet en psykologisk realistisk grammatisk beskrivelse. Men er det psykologisk realistisk at sætte imperativer på n1-pladsen?

I det svar på oppositionerne ved selve disputatshandlingen som OT har skrevet til LÆS nr. 16, 11. årgang henviser OT selv til at han har videreudviklet modellen fra PRAXT sådan at den tager højde for noget af den kritik der er blevet fremsat. Kritikken er foruden det ovenfor nævnte bl.a. gået ud på at der findes afvigende ordstillinger f.eks. hovedsætningsordstilling i ledsætninger, som ikke kan beskrives, og at det er psykologisk urealistisk at visse sætninger hvor første ord kan være både subjekt og objekt først får en korrekt analyse (af maskinen) i anden omgang. I det hele taget er der problemer med inkorporeringen af informationsstrukturen i syntaksen: emnefeltet volder vanskeligheder. Se Togeby 1994a: 88f, hvor kritikken resumeres. Det har fået OT til at revidere systemet fra

PRAXT. Ingen skal sige at forskningen i Danmark ikke går frem med stormskridt: Vi har nu et nyt sætningsskema med det uskjønne navn: PReKoG. Man må vel gå ud fra at forkogningen er sket i PRAXT.

I artiklen om PReKoG har OT endegyldigt forladt ideen om at grammatikken er neutral i forholdet mellem produktion og reception:

»PReKoG er et hjælpemiddel til at analysere (altså ikke generere) alle positive ordstillingskendsgerninger man støder på« (Tøgeby 1994a:91).

Det ville være af stor betydning for os alle hvis vi snart fik afklaret forholdet mellem produktion og reception i sprogbeskrivelsen. Mit eget standpunkt er at man så snart man kræver psykologisk realisme og begynder at bygge på naturlige situationer og autentiske tekster må opbygge de to komponenter som temmelig forskellige udnyttelser af et minimalt fælles regelværk.

OT diskuterer et par steder i bogen forskellen på forklaring og beskrivelse. Det eksempel som tages frem både af OT selv og af Erik Hansen i hans opposition (og som følge deraf i OTs svar herpå i LÆS) er behandlingen af letledspladserne i sætningsskemaet. Udgangspunktet er at der er letledspladser i en hovedsætning, dog ikke hvis verbet er sammensat, men at der ikke er det i ledsætninger. Dette kobler OT så med en analyse af sætningsadverbialerne, idet han ser den generalisering at sætningsadverbialet rykker op i ledsætninger (hvad der i parentes bemærket er definitionen på ledsætningsordstilling). Hvis man så lægger til at sætningsadverbialet kan opfattes som en operator der har sit scope (det vil sige gyldighedsområde) efter sig, kommer man frem til at:

»Letledspladsernes funktion kan [...] forklares som den at drage objekter som ikke skal fokuseres ud af området for mulig fokusering.«

PRAXT:144

Forklaringen er elegant og overbevisende og det ville være spændende at se om man på lignende måde kunne benytte begrebet funktion til at få beskrevet logikken i forskellige sætningstyper. Jeg kan her ikke undlade at nævne at det er påfaldende så lidt der refereres til dansk sprogvidenskabelig forskning fra de seneste år inden for det funktionelt grammatiske paradigme. Jeg tænker foruden Peter Harders, Lars Heltofts og Lisbeth Falster Jakobsens arbejder på Ole Nedergaard Thomsens som slet ikke er nævnt. Især Nedergaard Thomsens arbejde med at opbygge en pragmatisk syntaks for dansk talesprog (Nedergaard Thomsen 1991) og hans arbejde med enhedstryk kunne have været relevant (Nedergaard Thomsen 1991a). At OT ikke har nævnt Jann Scheuers arbejder om det samme fænomen skyldes formentlig ganske simpelt at de ikke forelå trykt. Det afsløres jo i forordet at bogen i alt væsentligt lå færdig i juni 1989, hvor den blev indleveret som disputats. Den omskrivning der har fundet sted mellem maj 1990 og juli 1991 har ikke kunnet inddrage det nye paradigme i dansk sprogvidenskab. Jeg har hermed antydnet at bogen har været så længe undervejs at det ikke bare er forfatteren selv der har udviklet sig.

Sprogbrugsfunktionen har et krav knyttet til sig i modellen: Teksten skal være en korrekt og forståelig brug af tegnsystemet (s. 34). Ordet korrekt i denne sam-

menhæng har stærke konnotationer til skole og sprognævn. Det er vist nok ikke meningen og OT modificerer kravet i indledningen til afsnittet om sætningsbygning på følgende måde:

»reglerne for sammenkædningen af tegn til grammatisk acceptable sætninger er så faste at overtrædelse af dem gør teksten uacceptable; reglerne for sammenføjningen af tegn til semantisk konsistente udsagn er mindre faste, og overtrædelse af disse regler skaber enten nye betydninger, eller gør teksten mindre forståelig. Endelig er der de pragmatiske regler, som snarere er principper for hvordan man skal bruge og tolke ytringens relevans i kommunikationssituationen.«
PRAXT:91

Vi bemærker her først at pragmatik åbenbart hos OT er en slags harmonikabegreb, som både kan bruges om en del af modellen og den hele, men vigtigere at vi nu har fået et helt nyt sæt begreber ind på scenen: acceptable og uacceptable sætninger og tekster. Spørgsmålet er så hvor lingvisten ved fra om en sætning eller en tekst er det ene eller det andet. Jeg mistænker OT for at rekurrere til skrivebordslingvistens evige udsagn om at introspektion er nok når man skal supplere empirien med uacceptable sætninger. Vigtigst er det imidlertid at der kunne være variation her.

Det er tankevækkende at variation mht. sprogbrug kun optræder eet sted i hele bogen nemlig der hvor OT samvittighedsfuldt gengiver resultatet af en undersøgelse han selv udførte for nogle år siden af mænds og kvinders tale (Tøgeby 1985). Her kommer det frem – men ellers kommer det ikke frem – at der er forskelle på sprogbrugere: Nogle er fra arbejderklassen andre fra middelklassen, nogle er af mandskøn andre er kvinder. Det er ikke tænkt ind i modellen at der sandsynligvis findes variation på alle de niveauer OT undersøger – også mht. så afgørende fænomener som hvad der er acceptabelt og hvad der ikke er.

Et gennemgående eksempel i bogen stammer fra en åbenlyst utrænnet sprogbrugers indlæg om politibilernes nye alarmsignal (det er ikke nyt mere, det er eksemplet heller ikke når man genser det for tredje gang i slutningen af bogen). Her ville en forklarende model have åbnet tekstteorien ud mod sprogbrugers sociale baggrund. Det sker ikke her.

Det andet afsnit i sprogbrugsfunktionens bog handler om semantik. Det er et område hvor der ikke findes nær så livlig en tradition inden for dansk sprogvidenskab, så OT er her nybrydende i langt højere grad end hans behandling af syntaksen var det, selv om den også havde originale træk. Det er nok det afsnit der har imponeret mig mest – og lad det være sagt med det samme: bogen er som helhed en imponerende indsats for at tænke en række delvist underbelyste sprogvidenskabelige delfelter sammen.

OT skelner mellem dybdesemantik og overfladesemantik. Dybdesemantikken indeholder en udbygget komponentanalyse med semer af forskellige typer. OT gør udmærket og klart rede for flertydighedens betydning i kraft af dens gennemgribende karakter. Han slår flere gange fast at intet ord, ingen ytring, ingen tekst betyder noget i sig selv, det er først når de bruges de får mening. Det betyder at ordbogen i OTs model får en særlig status. Den indeholder semkonfigurationer som – i overensstemmelse med traditionen – skal gøre rede for et ords betyd-

ningsmuligheder. Men kun en af disse betydningsmuligheder udnyttes i ytringen og det er derfor også ordbogens opgave at levere råstoffet til den semantiske isotoperingsproces. Det er den proces der sørger for at modtager forstår teksten som sammenhængende hvad der kræver at ordenes betydninger afstemmes i forhold til hinanden. Tanken er ikke ny men udføres her i detaljer så man kan se den virker.

Man kunne måske rejse det spørgsmål om OT er radikal nok: Hvis man nu tog udgangspunkt i en konsekvent gennemtænkning af skellet mellem indhold og udtryk så ville ordet med dets mange betydningsmuligheder simpelthen ikke have nogen eksistens. Hvert enkelt tegn ville være unikt og tegnudtryk der ligner hinanden ville indgå i *udtryksfelter* fuldstændig lige som tegninndhold der ligner hinanden indgår i betydningsfelter, *semantiske felter*.

OT er en fremragende analytiker og det præger bogen hele vejen. Det betyder i den her sammenhæng at noget af det der normalt opleves som svært og abstrakt bliver gjort så jordnært det overhovedet er menneskeligt muligt, når det samtidig skal være korrekt og indsigtfuldt. I de kontante analyser af ord- og ytringsbetydninger anvendes et stort antal semer og det kunne i sig selv give anledning til en interessant diskussion af hvad der skal til for at vi vil tale om et sem. Og hvordan disse semer – som konsekvent skrives med store bogstaver – forholder sig til de ord der minder så meget om dem men blot skrives med småt. Dette kunne føre over til en stillingtagen i det hedt debatterede spørgsmål om hvilket semantal og hvilke semtyper der er – eller rettere i hvor høj grad de er – universelle. OT's implicite fokus på dansk umuliggør denne diskussion og man skulle være et skarn om ikke man var tilfreds med de mange diskussioner der faktisk rummes på disse tætskrevne sider.

Det har været en fast ide i de seneste mange års sprogvidenskab at transformationer skulle afskaffes. Men man kan jo så ikke lade være med at spørge hvad det betyder når OT på s. 206 skriver at en semkonfiguration transformeres efter bestemte regler til en udsagnsstruktur. Forskellen synes at være at OT eksplicit tilføjer mening i denne proces. I hvert fald siges dybdeseantikken at være prælogisk mens udsagnssemantikken indeholder operatorer og mulighed for at hierarkisere semkonfigurationer således at degraderede omsagn (en heldig terminologisk nydannelse) fremkommer. Selve transformationsreglerne er ikke formaliseret mere end at der gives flere muligheder for relationen mellem en dybdeseantik struktur og en overfladesemantik (s. 206ff). Det teoretiseres explicit, men umiddelbart mest overbevisende set fra afsenders synspunkt: Man tilføjer stadig mere mening efterhånden som man kommer op til overfladen. Men hvad med den modsatte proces: Taber man specifikationer når man når frem til indholdet. Nej vel. Men det står der: »Transformationsprocessen mellem dybdeseantik og overfladesemantik består af seks regler som (i tekstproduktionen) tilføjer meningsbærende struktur og i teksttolkningen abstraherer fra mening af en bestemt type.« (s. 213).

Det er en formidabel styrke ved modellen at den åbner for en undersøgelse af selve leksikaliseringsprocessen, et emne der mageligt kunne bære en hel forskningsdisciplin. Her får vi de grundlæggende træk: Semkonfigurationer er de repræsentationer som et individ kan have når man ser bort fra hierarkisering, informationsstruktur og ordforråd (s. 214). Dette tyder på at det dybdeseantikke ni-

veau er tænkt som universelt men igen: Det tematiseres ikke hvordan forholdet mellem danskens dybdesemantik og f.eks. hindis er.

Det fastslås at der ikke er nogen regler for hvilke semer der bliver til hvilke ordklasser men kun en tendens til at entiteterne bliver til substantiver mens processerne bliver til verber (s. 215 nederst) og forskellen på de to ordklasser siges at ligge i at navne eksisterer og dermed implicerer en verden mens omsagn ikke eksisterer men foregår i navnenes verden (samme sted ovf.). Det betyder at det ikke er muligt at bestemme ordklasserne på semantisk grundlag og da det er centralt for syntaksen at de er der, må OT altså operere med relativt selvstændige lag i modellen. Det er en svaghed at relationerne mellem de enkelte dele af modellen – og de tekniske terminologier der knytter sig til hver af dem – oftest forbliver implicite.

I afsnittet om udsagnsfunktionen hedder første kapitel 'Motiv'. Her findes beskrivelsen af den opbygning af en verden som tekstens udsagn giver anledning til. Det sker i bevidstheden. Derfor handler kapitlet om motiv om 'mentale modeller'. Den slags kendes ellers bedst fra *artificial intelligence*-traditionen men de seneste års inspirationskilde er den lærde Johnson-Lairds *Mental Models*.

Jeg har sagt at motivtolkningen står i tæt forbindelse med tematolkningen som optager sidste kapitel i afsnit II om sprogbrugsfunktionen. I tematolkningen sker der en reduktion af tekstens betydninger til et bagvedliggende tidløst modsætningssystem. Inspirationen er Greimas som især videretænkt af Peter Brask og det problematiske ved tematolkningen er efter min mening den tanke at der skulle kunne gives én og kun én løsning på hvilket modsætningssystem der strukturerer tekstens betydning. Her bruger OT definitionen af en tekst som indeholdende kun én intention og som omhandlende kun ét sagforhold som rettesnor i analysen således at den temaanalyse foretrækkes som bedst kan gøre rede for tekstens unikke betydningssammenhæng. OT vil sikkert her blive kritiseret ikke bare af de postmodernister der hævder at det er interessantere at se på teksters brud end på den ubrydelige betydningsstruktur de kan antages at manifestere, men også af dem der mener at tekster udmærket kan indeholde modstridende temaer.

Motivtolkningen er anderledes end tematolkningen, den går i den modsatte retning: her drejer det sig om at forstå hvad der siges om verden. I en række regler overføres ordklasseinformation og syntaktisk information til mentale størrelser i form af motivgenstande og motivforhold. Det er et problem for redegørelsen at man er nødt til at antage at sprogbrugere starter mere eller mindre forfra hver gang de møder f.eks. et ubestemt nominal. Denne antagelse er naturligvis helt urealistisk men nødvendig af hensyn til fremstillingens fuldstændighed og systemicitet. Det systematiske i bogen, dens lærebogspræg, konkurrerer flere steder med dens karakter af analyse. Det betyder at analyserne må og skal opfattes som eksemplariske også uden at der argumenteres eksplicit for det. Til gengæld giver det den umistelige fordel som en systematisk redegørelse fra nulpunktet og fremad altid vil være, især for en ubefæstet læser – og *ain't we all!*.

En særlig pointe er at OT lader de mentale modeller indeholde nye mentale modeller hvorved han kan få opbygget mentale ækvalenter til det der postuleres om de personer der optræder i tekster. Mentale modeller inden i mentale modeller er nødvendige for at få gjort rede for fiktive personers tanker og reelle personers anførte tanker.

Det er kommet på mode inden for de sidste 30 års sprogvidenskab at kræve psykologisk realisme i beskrivelserne. En tidligere sprogvidenskab forholdt sig meget afvisende til dette krav. Hjelmlev afviste enhver tale om psykologi som transcendentale videnskab, der stod i modsætning til den immanente. Bloomfield afviste at vi kunne vide noget som helst om hvad der foregår inden i hovedet på folk. Hvorfor lukke skallen op der er jo ikke andet end hjernen i den. Først med Chomskys opgør med Skinner startede en ny mentalisme men det forbliver tve-tydigt hos Chomsky hvor meget han gør krav på at hans modeller redegør for hvordan sproglige produktions- og receptionsprocesser faktisk foregår inde i hovedet på folk. Her er der til gengæld ingen smalle steder tilbage i moderne kognitivt inspireret sprogvidenskab og OT holder sig heller ikke tilbage. Når man ser nærmere efter så består de idelige henvisninger til mentale kendsgerninger imidlertid – præcis ligesom Chomskys – af en kombination af hvad man sådan ved om hvordan hjernen fungerer, en antagelse om at hjernen såmænd nok skal ligne en datamaskine ret meget og endelig interne sprogvidenskabelige argumenter.

Det kan undre at en disputats der i den grad lægger sig i denne tradition ikke henviser til ét eneste sprogpsykologisk forskningsresultat som støtte for f.eks. semantiske analyser eller analyser af hvordan tekstforståelse foregår. Igen ligger OT her i forlængelse af en særlig dansk tradition for ikke at lave eksperimenter men han har rigtignok udvidet den til ikke engang at læse om dem andre har lavet. Her står han i modsætning til nyere funktionalister som f.eks. Russ Tomlin og Tom Givón. Det kunne have været en interessant opgave at udtænke eksperimenter som kunne give ekstra evidens for eller imod f.eks. motivanalyserne eller temaanalyserne og det skulle vel ikke være umuligt.

I slutningen af afsnittet om motivanalyse sættes motivanalyse og temaanalyse eksplicit over for hinanden. OT introducerer her i tilslutning til Wildgen og Woodcock og Davis (men ikke fader Thom selv) den matematisk-topologiske katastrofeteori. Han hævder at katastrofeteorien er en forklarende teori (s. 378ff) og det OT skal bruge den til, er at forklare hvordan de to tolkningstyper spiller sammen. Temaer kan kun afløse hinanden brat og ikke graduelt og et tema er nødvendigt for at kunne opbygge en mental model over motiver i en tekst samtidig med at motiver er nødvendige for at kunne opbygge et tema. Det samspil 'forklarer' OT med en tegning men et diagram er da ikke en forklaring; det er en illustration, som kan være mere eller mindre velvalgt og oplysende.

Næste afsnit om sandhed er et eksperiment. OT stod i dette afsnit over for et dilemma: Han skal sige noget om sandhed, et emne der allerede er sagt og skrevet så meget om inden for en nabovidenskab (eller metavidenskab), nemlig filosofien, at det kvarte af det kvarte kunne beskæftige selv Togety resten af hans dage. Hvad gør man? Man griber en lærebog og resumerer de forskellige positioner. Dernæst sammenklipper OT så en collage af Watzlawick et al. (en stadig inspiration gennem bogen), Bateson (ditto), Nietzsche, Marx, Lakoff og Johnson, Fodor, Berger og Luckmann – og Peter Bastian. Collagen er underholdende men som genre efter min mening væsensfremmed for en disputats. Der er ingen diskussion, kun hævdelser, lutter deklarative sætninger. Tilsammen udgør det 20 læresætninger som resulterer i den 'økologiske sandhedsteori' som kort kan resumeres sådan at alle de positioner inden for sandhedsteori som vi troede var uforenelige forenes i den økologiske sandhedsteori:

»Man kan sige at den økologiske sandhedsteori indbygger kravene fra de andre omtalte sandhedsteorier således at korrespondensteoriens krav om dækning og overensstemmelse forbindes med kohærensteoriens krav om modsigelsesfrihed, den subjektivistiske sandhedsteoris krav om hensigtsmæssighed og den pragmatisk sandhedsteoris krav om konsensus.«

PRAXT:408

Afsnittet slutter med to underholdende analyser af tekster hvis sandhed der kan være tvivl om. Ved introspektion søger OT at finde ud af hvad det er for kriterier han selv har brugt, for at finde ud af om der var tale om en sand tekst eller ej. Men hvis der ikke er tale om en sand tekst, hvis afsenderen ikke er vederhæftig, er der så overhovedet tale om en tekst?

En væsentlig forskel mellem københavnerpragmatikken og den internationale især amerikansk inspirerede pragmatik er at københavnerne siden Mogens Løjs og John E. Andersens indsats for Jürgen Habermas og hans universalpragmatik, har måttet tage stilling til denne lærebygning. OT er ingen undtagelse. Habermas og universalpragmatikken diskuteres to steder i bogen. I indledningsafsnittet tages modellen op i paragraf 9, s. 60ff. Her tilslutter OT sig tilsyneladende det grundlæggende argument i Habermas's opstilling af fire universelle krav nl. det transcendentale: vi forudsætter altid allerede at vi som talere er forståelige, sandfærdige, vederhæftige og bruger sproget rigtigt. Universalpragmatikkens fire krav er uomgængelige og vi anerkender dem som sådan i og med at vi overhovedet åbner munden og siger noget.

Men det er kun tilsyneladende for på s. 64 siges det at de universelle krav må begrundes med henvisning til faktorerne i kommunikationssituationen. Lars Heltoft var i sin opposition *ex auditorio* netop inde på dette problem (Heltoft 1994:75f). Jeg skal folde det lidt ud her før jeg ser på OTs svar.

Det er afgørende for den pragmatisk tekstteori at der er et normativt grundlag. Ellers bliver det simpelthen svært at få orden i teorien: OT opstiller sine krav til tekster i form af en definition s. 34:

»(4.1)

En tekst er en aktualiseret kommunikativ handling; den er på én gang 1) korrekt og forståelig brug af tegnsystemet (dvs. sammenkædning af tegn fra ét system af tegn som hver især har en udtryksside og en indholdsside), 2) ærligt udtryk for én intention fra en afsender, 3) sandt og kohærent udsagn om ét sagforhold, 4) en sammenføjet meddelelse relevant i forhold til én interesse hos en modtager, og 5) rigtig, retfærdig og taktfuld fysisk kontakt gennem én kanal.«

Denne lille tekst siges at tilhøre genren (sprog handlingen) *definition* hvilket i almindelig sprogbrug må betyde at sprogbrugsstumper der ikke opfylder de fem krav, ikke regnes for tekster og således ikke skal behandles af en tekstteori. Og vi har da også set at definitionens punkt 2) blev brugt på denne måde til at udelukke samtaler som relevante objekter for en tekstteori. Men, men, men...

Der er ifølge OTs egne gengivelser af psykoanalysens lære ingen tekster der i realiteten er båret af én og kun én intention for så vidt man opfatter intention som en bevidst intention. I hvert fald hedder det om Timpanaros kritik af Freud at den

er udtryk for en forældet opfattelse af årsagsbegrebet. *Mutatis mutandis*: Det at en tekst både indeholder rester af det ubevidstes determination gør ikke en påstand om at den er båret af én (formodentlig bevidst) intention forkert, den er begge dele. Men det gør det rigtignok meget svært at anvende de fem punkter ovenfor som afgrænsningsmidler: OT gennemgår med stor fornøjelse og til læserens udelte ditto en række eksempler på sproglig manipulation med ekvilibristisk anvendelse af Harder og Kocks instrumentarium. Det fremgår heraf at adskillige tekster som OT på ingen måde holder sig tilbage fra at analysere, er uvederhæftige og løgnagtige osv. De er med andre ord menneskelige produkter og lever således ikke op til de strenge krav i definitionen.

Et andet eksempel: I denne anmeldelse har jeg brugt tegn fra et andet tegnsystem end det danske: ifølge definitionen ovenfor pkt. 1) skulle dette diskvalificere teksten som sådan og læseren skulle så... Ja, hvad skulle høn?

Enten er definitionen i 4.1 stipulativ, og så siger den bare at OT i denne bog ikke vil beskæftige sig med tekster der ikke opfylder kravene. Det kan der være gode forskningsstrategiske grunde til, alle kan ikke alt på én gang. Men der kan også være tale om en definition af mere ambitiøs art. OT hævder måske at hvis disse krav ikke er opfyldt hvert eneste et, så vil et medlem af vores tekst-samfund (jvf. hermeneutikkens tekstfællesskaber) ikke kunne opfatte teksten som en tekst men vil se den som et 'tekstforsøg': Hvis teksten svigter på blot ét af de fem punkter, skifter vi fra at tage teksten alvorligt til i stedet at behandle den som et symptom på afsenderens svigt. Dette er et empirisk spørgsmål. Mit gæt er at det vil vise sig at der i denne henseende er forskelle mellem kriterium 1) (plus måske 5)) og så resten. Jeg tror ikke nogen skiftede fra at læse anmeldelsen som en tekst og til at betragte mig som moden til indlæggelse i en symptomallæsning – de kan udmærket have gjort det af andre (f.eks. indholdsmæssige) grunde eller have ment det på forhånd – simpelthen fordi de stødte på et eller flere engelske ord i teksten. Men hvad, måske er dansk med et vist engelsk islæt »ét tegnsystem« eller på vej til at blive det?

Jeg mener det kan vises at enhver tekst kan læses symptomalt eller for sit indholds skyld (skal vi kalde det 'uproblematiseret') – det er to læsemåder, som kan aktiveres af enhver der råder over dem i sit repertoire. Den sidste grundlægges i den sekundære socialisation i skolesystemet mens den førstnævnte købes dyrt på de højere uddannelser.

En helt tredje mulighed er så at læse den berømte definition i 4.1. som en række på fem *normer*, som Habermasianske krav til hvordan vi kontrafaktisk antager at alle mennesker (og deres tekster) burde være. Her kommer diskussionen af Habermas i del 2 ind. Det transcendentale argument problematiseres (614f) ud fra det synspunkt at det er et *tu quoque*-argument (hovsa der røg den tekst og blev til et tekstforsøg) men der konkluderes at »I dette tilfælde kan jammen-du-forudsætter-jo-allerede-selv-idealerne-argumentet dog ikke afvises...«. (Se også Tøgeby 1994a: 113f). Det viser sig til gengæld at man efter OTs mening ikke hævder alle fem idealer på én gang; man forudsætter dem alle men hævder kun et enkelt. Sprogbrugeren fokuserer med andre ord som taler med det OT kalder 'afsenderens specifikke gyldighedshævdelse' på kun én af de fem faktorer mens hans læser/samtalepartner har 'modtagerens almene idealforventninger'.

Så vidt jeg kan se gemmer der sig en vigtig grundlagsdiskussion i forholdet mellem disse sider og definitionen i 4.1. Hvis 4.1 skal læses som alternativ til Habermas udelukkende mht. antallet af krav, men som principielt værende af samme art, nemlig som normer, så skal 1) (og 5)) også kunne begrundes transcendentalt og det kan kriterium 1) så vidt jeg kan se ikke. Hvis omvendt definitionen skal læses ikke som normer men som en afgrænsning af hvad der empirisk i dette tekstsamfund (forudsat der kun er ét sådant i Danmark, hvad der i sig selv er en diskutabel sag) gælder som tekster, så skulle det have været efterprøvet. Men det kan jo nås endnu.

En væsentlig forskel mellem universalpragmatikken og Tøgebys model ligger i begrebet 'relevans'. Relevans er i denne bog et teknisk begreb som knytter sig til modtagersiden og formaliseres og udarbejdes omhyggeligt i tilslutning til Sperber og Wilsons bog *Relevance*. Det er i denne del OTs tilgang for mig at se viser sin sande styrke. Kapitlet om relevans er en bedrift og kan ikke anbefales nok.

Grunden til at kapitlet er så inciterende er let at se. Her integreres nemlig viden fra de foregående kapitler i en minutiøs redegørelse for hvad det faktisk betyder at sige f.eks. en så frygtelig sætning som *Han var neger men velsoigneret*. Viden fra almen lingvistik (Harder og Kock om forudsætninger), fra filosofien (Grice om konversationers logik), den viden om danske ytringers informationsstruktur som læseren har opnået ved at pløje sig igennem bog 1 og som sagt Sperber og Wilsons tankegang (hvilken disciplin den ellers kan siges at tilhøre) kombineres med OTs eminente overblik til præcise analyser af først sætninger og dernæst hele tekster. Det er smukt gjort, det er oplysende og det sætter en ny standard for den slags tekstanalyse.

Derefter følger et tekstlingvistisk kapitel om komposition som ikke indeholder så mange nyheder for den der har fulgt med i OTs indsats på dette område. Der er igen en god diskussion af principperne bag opstilling af kompositionen i en tekst (s. 527ff) og afsnittet slutter med en udførlig analyse af en Goldschmidt-fortælling hvor pointen er at fortællingen tilsyneladende tvinger os til at tage et bestemt synspunkt (s. 598 nederst). De opstillede retningslinjer for tolkningen spiller her sammen med OTs læsninger så vi pædagogisk får forklaret ikke bare hvorfor det er tilfældet men også at de to andre muligheder var dårligere og i hvilken forstand de var det.

I afsnit V om kontaktfunktionen får vi først diskussionen af retfærdighed som i alt væsentligt er diskussionen med Habermas, refereret nødtørftigt ovenfor, og derefter et kapitel om sproghandlinger og relationer. Her er OT igen på hjemmebane men det er mere velkendt stof også fra de lærebøger OT har skrevet om skriftlig fremsstilling. OT foreslår en ny klassifikation af sproghandlinger: Påstande, oplysninger, reguleringer, kommunikativer og domme. Kriterierne er bl.a. hvilken af de fem funktioner afsender fokuserer på, og man bemærker at der så igen bliver fem klasser. Hvad er det med det femtal?

OT giver her som flere andre steder sine kriterier form af tests. Det er en meget frugtbar tankegang som kommer igen igennem hele bogen lige fra Zeugma-prøven (s. 174ff) over s. 537s tests for udsagnstyper, s. 543 (om forskellen på samtidige og hinanden afløsende tekstelementer), s. 640 om domme og s. 643 om påstande og oplysninger. For den ukyndige eller kun let kyndige er det uvurder-

ligt at få adgang til heuristikken bag de kategorier vi arbejder med, og tests er et meget pædagogisk middel hertil.

Under sproghandlingsafsnittet findes en del om tekstarter og klassifikation af tekster (paragraf 87f, s. 679-696) så man bliver lettere forbavset når begrebet genre skal afhandles under del VI om afsenderen. Ingen af stederne er behandlingen dog videre konklusiv og disse kapitler står svagere i billedet. Det er nok ikke tilfældigt, det er notorisk et problem at klassificere tekster uden at gå både oppefra og ned (dvs. fra samfundets institutioner og til samtaledeltagerne) og indefra og ud (dvs. fra sproghandlinger/sætningstyper og til komposition). Og i Tøgebys model er der lagt mest vægt på det sidste.

Tilbage står at nævne afsnittet om udtryksfunktionen som indeholder en gennemgang af synspunkter på psykoanalyse og sprog som tager stilling for Laplanche og imod Lacan, for Freud og imod Timpanaro, men som for denne anmelder virkede noget påklisset, skrevet fordi det skulle med. Men skal der psykoanalyseres så skal alle subjekter vel psykoanalyseres, ikke blot afsenderen? Tankegangen fører frem til afsnit om tekster der tages som symptomer snarere end tekster, egentlig en udfordring til skellet mellem definition og norm. Diskussionen af disse tekstforsøg munder ud i et afsluttende forsøg på syntetisering som – karakteristisk for det ideologiske klima – opstiller dikotomier mellem hjernehalvdele og primær- og sekundærprocesser for så at søge at forene flere tanketyper.

Det må have været en fabelagtig kraftanstrengelse at skrive denne bog. Den er ambitiøs, altfavnende og alligevel klart afgrænset, den har sin egen logik og starter sympatisk fra bunden af i de varierende felter der inddrages, ofte i form af nabovidenskabers resultater. Den er stærk i analysen, stærk i teoriene men ikke mindst stærk i troen. Dermed er det også en bog der ægger til modsigelse og diskussion, fuldstændig som det skal være. Som disputats er den ejendommelig ved at være encyklopædisk i sit anlæg snarere end fokuseret og ved at være lærebogs-dækkende i sin fremstilling snarere end i dialog med samtidens mest specialiserede forskning. Det er en teori for det hele og ikke en analyse af noget specielt.

Det var godt den blev skrevet, godt den er udkommet og godt at den snart må komme i en ny udgave så vi kan få rettet de mange til dels forvirrende trykfejl. OT har sat dagsordenen for de næste mange års forhåbentlig livlige diskussion af den sproglige tekstanalyses teori og praksis.

Litteratur:

Andersen, John Edelsgaard 1991: Sprogets takt og tone, Hansen, Pedersen og Poulsen (red.): *Auditorium X, Dansk før, nu – og i fremtiden?* s. 72-99, Amanda, Kbh.

Diderichsen, Paul 1946: *Elementær dansk Grammatik*, Gyldendal, Kbh.

Hansen, Erik og Heltoft, Lars 1994: Grammatik over det Danske Sprog, *språu*, Sprogvidenskabelige Arbejdsrapporter fra Aarhus Universitet, 1, s. 55-70

Heltoft, Lars 1990: En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema, Selskab for nordisk filologi: *Årsberetning 1987-1989*, s. 26-45

Heltoft, Lars 1992: Topologiens plads i en sprogteori, Gregersen (red.): *Lingvi-*

- stisk Festival, Sprogvidenskabelige arbejdsrapporter fra Københavns Universitet, Årg. 2, s. 67-98
- Heltoft, Lars 1994: Opposition ex auditorio ved Ole Tøgebys Disputats Praxt I-II, *Litteratur Æstetik Sprog*, nr. 16, 11. årg., s. 72-77, Institut for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet
- Jakobsen, Lisbeth Falster 1994: Anmeldelse af Ole Tøgeby: PRAXT 1-2, *NyS* 18, s. 107-117, Amanda, Dansk lærerforeningens forlag, København
- Mey, Jacob L. 1993: *Pragmatics, An introduction*, Basil Blackwell, Oxford
- Mey, Jacob 1994: 1. opposition, *Litteratur Æstetik Sprog*, nr. 16, 11. årg., s. 39-54, Institut for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet
- Nedergaard Thomsen, Ole 1991: Grammar in Danish Conversational Discourse. A Framework for Analysis and Some Preliminary Quantitative Results, Gregersen og Pedersen (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*, s. 337-446, C.A. Reitzel, Cph.
- Nedergaard Thomsen, Ole 1991a: Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation in Danish? *Acta Linguistica Hafniensia*, vol. 23, s. 145-196, C.A. Reitzel, Cph.
- Sperber, Dan og Wilson, Deirdre 1986: *Relevance*, Blackwell, Oxford
- Søderberg, Anne Marie 1981: Tekstanalyse – i faghistorisk og didaktisk perspektiv, *Modersmålsundervisningen, Rapport fra Institut for Nordisk Filologi Københavns Universitet*, Forskningsrapport nr. 2, s. 87-129, Det centrale Uddannelsesråd, Modersmålsopgaven, Undervisningsministeriet
- Tøgeby, Ole 1985: *Kvinder siger selvfølgelig mest – sagde manden. Om sprog hos kvinder og mænd, arbejdere og mellemlag*, C.A. Reitzel Kbh.
- Tøgeby, Ole 1994: Disputatsforsvar, *Litteratur Æstetik Sprog*, nr. 16, 11. årg., s. 97-124, Institut for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet
- Tøgeby, Ole 1994a: Mentale og positive grammatiske kendsgerninger, *språu*, Sprogvidenskabelige Arbejdsrapporter fra Aarhus Universitet, 1, s. 71-98
- Frans Gregersen

Stig Örjan Ohlsson: Urban Hiärnes Oförgriplige Tanckar ... angående thet Svenska Språkets rätta Skriff-arth. Textkritisk utgåva efter Urban Hiärnes tryckklara manuskript, med inledning, kommentar och register. 301 s. Ambla förlag, Lund 1991. [Urban Hiärnes språkvetenskapliga författarskap. II]

Stig Örjan Ohlsson: Språkforskaren Urban Hiärne. Jämförande studier mot europeisk och skandinavisk bakgrund. 303 s., 8 pl. Ambla förlag, Lund 1992. [Urban Hiärnes språkvetenskapliga författarskap. III]

Urban Hiärne (1641-1724) er en af de kraftfulde skikkelser, som den svenske stormagtstid synes så rig på, en nærmest altfavnende polyhistor og en i høj grad praktisk begavelse. En oversigt over alle de felter, som han i sin utrættede virksomhed gennem et langt liv bevægede sig ind på, hører ikke hjemme her, men nogle antydninger bør dog gives. Først og fremmest var han læge, med tiden kon-

gelig livmedikus, fra 1696 endog forgyldt med titlen arkiater. Men i øvrigt synes han ikke at have været fremmed for noget emne inden for datidens naturvidenskab. Han dyrkede fx kemi, geologi og botanik, både som grundforskning og som anvendt forskning. Den bekendte surbrønd i Medevi er hans opdagelse, på sit kemiske laboratorium fremstillede han medicin, rustbeskyttelsesmidler o.m.a., han indlagde sig stor fortjeneste inden for bjergværksdriften, og han anlagde en botanisk have på Kungsholmen. Derudover fandt han tid til at engagere sig i samfundets problemer: med styrke og held greb han ind mod de verserende hekseprocesser, bekæmpede brændevinsdrikkeriet, ivrede mod misbrug af skovene, virkede for næringsfrihed og forbedring af jordbrug og håndværk – for nu blot at nævne nogle af hans mange gøremål. I sin ungdom beskæftigede han sig også med digtning; han skrev den berømte tragedie *Rosimunda* og hyrderomanen *Stratonice*, og han var leveringsdygtig i lyrik, herunder salmer.

Endelig gav han sig af med sprogvidenskab. Hvad han frembragte på det område, har imidlertid ikke interesseret eftertiden ret meget, og det er måske uretfærdigt. I al fald har Stig Örjan Ohlsson ment, at Hiärne har krav på en mere fremtrædende plads i svensk sprogforsknings historie, og har derfor givet sig i kast med et ganske omfattende projekt, *Urban Hiärnes språkvetenskapliga författarskap I-IV*, der indebærer udgivelse af Hiärnes to sprogvidenskabelige arbejder, en behandling af sprogforskeren Urban Hiärne og hans internationale baggrund og en bog på engelsk, *Urban Hiärne and Cartesian Phonetics*. Med de nu foreliggende bind, II og III, er halvdelen af projektet realiseret.

Hiärnes interesse for sprog går rimeligvis tilbage til barndommen. Han blev født i Ingermanland, helt ude i randen af det dengang så store Sverige, og de første 16 år af sit liv tilbragte han forskellige steder i disse egne, der prægedes af sproglig mangfoldighed i dagligdagen: tysk (vistnok hans moders sprog), svensk (faderens sprog), finsk, russisk, og vel flere sprog endnu. I studietiden lærte han selvsagt latin, græsk og hebraisk, på udlandsrejser i ungdommen tilegnede han sig polsk, engelsk og fransk, og adskillige andre sprog blev han mere eller mindre fortrolig med. Næppe mange samtidige kunne måle sig med ham i praktisk sprogbeherskelse.

Hans ophold i England 1669-70 og Frankrig 1670-73 betød inspiration til – blandt meget andet – sprogvidenskabelige studier, især af (artikulations)fonetisk art; som led heri skal han efter eget sigende have forsøgt sig med konstruktion af en talemaskine, et »talende hoved«. Studierne affødte ikke umiddelbart nogen sprogvidenskabelig produktion. En sådan kastede han sig først ud i, da han havde passeret støvets år.

Anledningen var, at biskop Jesper Svedberg i 1716 udgav sin *Schibboleth. Svenska Språket; Rycht och Richtigheet*, hvori han bl.a. (endnu engang) gik ind for en let ortografisk modernisering, hvis vigtigste element, opgivelsen af dobbeltskrivning som tegn for vokallængde, i øvrigt forbløffende hurtigt slog igennem. Hiärne nærede aldeles ingen sympati for en sådan reform og var også på andre punkter uenig med sin tidligere ven, hvorfor han leverede et angreb på ham i sin *Orthographia Svecana, Eller den Retta Svenska Bookstafweringen*, som havde den mærkelige skæbne, at den godt nok kom i trykken (vist 1717), men aldrig blev fuldført. Det fremkomne var dog tilstrækkeligt til, at Svedberg følte sig ramt på sin ære og udgav sit *Rettmätiga Heders Förswar; Emot ... D. Vrban Hiernes*

Obetenckta Skriffit ... (1719). Det havde naturligvis til følge, at Hiärne igen for i blækhuset og forfattede nogle *Oförgriplige Tanckar och Skählige anmärckningar öfver ... Doctor Jesper Svedbergs ... Otijdige Heders Förswar*. Dette skrift blev ikke trykt, da censor librorum, som for resten havde en vis familiemæssig tilknytning til Svedberg, ikke ville give sin tilladelse; i stedet blev det så spredt i -- måske temmelig mange – afskrifter.

Orthographia Svecana skal senere fremkomme som seriens bind I, mens de *Oförgriplige Tanckar* nu er udkommet som bind II og dermed for første gang har opnået at blive trykt.

Oförgriplige Tanckar er hovedsagelig et polemisk skrift. Det indledes med en kort *Förva dehlen*, som i det væsentlige er et forsvar for *Orthographia Svecana*. Derpå følger en såkaldt *Relation*, der især tildrager sig interesse ved de bidrag, den giver til belysning af balladen om revisionen af salmebogen og bibeloversættelsen i 1690'erne: bl.a. beskyldes Svedberg her for at have tyvstjålet ideen til salmebogsrevisionen fra Hiärne. Hovedstykket er *Senare dehlen*. Den begynder med en række inkvisitoriske spørgsmål til Svedberg, for en sikkerheds skyld fulgt af Hiärnes egne svar eller konklusioner: med hvilken ret har Svedberg ændret den hævdundne ortografi (osv.)? Den fortsætter med en række angreb på *Schibboleth* og *Heders Förswar*. Endelig når Hiärne så frem til en længere diskussion og kritik af Svedbergs grammatiske udredninger; dette sidste afsnit, godt og vel en tredjedel af det samlede skrift, præges afgørende af Hiärnes trang til for enhver pris at modsige Svedberg, men rummer dog også passager, der medvirker til at dokumentere, at Hiärne har ret til en plads i den svenske sprogvidenskabs historie.

Sprogformen i *Oförgriplige Tanckar* må vist have forekommet samtiden noget gammeldags. Den vidtudspundne syntaks, ofte tungt lastet med flerledsophobninger af tautologisk art, stiller i al fald krav til sin læser. Denne opmuntres så til gengæld af, at Hiärne bl.a. ved flittig brug af ordsprog tilfører sin fremstilling et element af en egen bidsk humor.

Ohlssons udgave af teksten bygger på de to håndskrifter, der nu kendes, Uppsala UB R 613, fol., og Stockholm KB N 29. Ingen af dem er Hiärnes egenhændige manuskript (hvad udgiveren med sit kendskab til Hiärnes svært læselige håndskrift er tilbøjelig til at prise sig lykkelig over), men det først nævnte, R 613, er på titelbladet forsynet med en påtegning om, at det er selve originalen, og det er tydeligt, at en stor del af rettelserne i teksten skyldes Hiärne; med god grund har udgiveren da valgt R 613 som hovedhåndskrift. N 29 ser ud til at afspejle en tidligere version af teksten og udnyttes derfor lejlighedsvis til belysning af dens tilblivelseshistorie.

Teksten gengives side-, linie-, bogstav- og tegnret, og udgaven gør i det hele et solidt indtryk, dog bortset fra de få tilfælde (s. 142f), hvor der citeres på græsk: en så simpelt hen umulig placering af ändetegn og accenter, som udgiveren her præsterer, kan en datidig skriver, der i øvrigt forekommer ganske kompetent, ikke have gjort sig skyldig i og ville Hiärne ikke have lidt passere urettet. Tekstgængivelsen har selvstændig paginering, og det afstuttede ordregister (med frekvensoplysninger) henviser til denne. Derudover indgår teksten også i bogens gennemgående paginering (og den henvises der til i det følgende). Liniætæller findes ikke; den savnes nu og da.

Teksten bringes på højresider, den tilhørende kommentar på de modstående venstresider. Arrangementet er al ære værd, eftersom det klart tager sigte på at lette brugeren benyttelsen. Særlig praktisk er det imidlertid ikke: på adskillige sider er det yderst uøkonomisk, da kommentaren kun lægger beslag på ganske få linier; i andre tilfælde giver venstresiden ikke plads nok til en lang kommentar, og resten af denne er da anbragt efter tekstudgaven, hvor sådanne fortsættelser er samlet under overskriften »Ekkurser«, der virkelig er en falsk varebetegnelse for noget, som reelt er afskårne halepartier.

Læserhensyn har ikke ligget Hiärne varmt på sinde. Når han polemiserer mod Svedberg, tager han sit udgangspunkt i en blot og bar paragrafhenvielse til det aktuelle tekststed; hvis læseren skal kunne følge ham, må han værsgo have det pågældende Svedberg-skrift ved hånden, og det er jo ikke enhver givet at have det. På dette punkt yder Stig Örjan Ohlssons kommentar læseren effektivt hjælp ved at bringe de relevante citater.

Kommentaren rummer meget andet: realoplysninger; parafraser og præciseringer, når det kan være svært at forstå, hvad Hiärne mener; bestemmelser af kilder til latinske citater – om muligt; ordforklaringer; og mere endnu. Desværre er kommenteringen lidt lunefuldt. Når det gælder Hiärnes bibelhenvisninger, er der således hele tre muligheder: kommentaren kan anføre den ordlyd, som bibelstedet har i Svedbergs gengivelse eller – langt sjældnere – i en nyere oversættelse (begge tilfælde kan iagttages s. 148), eller ordlyden anføres ikke; fx citeres Siraksteder efter Svedberg s. 148 og 162, men oplyses ikke s. 228 (til trods for, at apokryferne må antages at være mindre faste bestanddele af private bogsamlinger end de kanoniske skrifter).

Ordforklaringerne er undertiden påfaldende svage. Fx hedder det s. 154 om *örnepredikant*, som Hiärne har overtaget fra Svedberg, at ordet ikke findes i SAOB's samlinger, og at det kan være en sammensætning med *öron-* og betyde 'någon som predikar vad folk vill höra' eller med *örn-* og betyde 'stor och väldig predikant'. Rent bortset fra, at den sidste betydningsmulighed må være en anakronisme i denne forbindelse, elimineres den totalt af konteksten, hvori den indgår i tautologien *smickrare, örnepredikant*; og nok svigter SAOB's samlinger åbenbart, men et pænt materiale med *örna-* 'øre-' som 1. sammensætningsled findes i Dahlgrens Glossarium (som også ved andre lejligheder kunne have givet kommentator en håndsækning). Et andet eksempel: S. 112 forsynes *Böhn-haser* med forklaringen »eg. 'icke legitimerade'«, som læseren ikke har megen glæde af: én ting er, at den anførte betydning ikke med nogen ret kan betegnes som den »egentlige«, noget andet, at den passer slet i sammenhængen; betydningen her er 'fusker'.

Efter disse eksempler, hvis antal kunne forøges, er det naturligvis tilfredsstillende at fastslå, at udgiveren giver god besked om betydningen af titlens *Oförgräpelige*: ordet er, som det også er muligt i dansk, brugt som et beskedent, høfligt (men langt fra altid oprigtigt!) udtryk for, at det fremførte kun rummer ens rent personlige opfattelse. Udgiveren tilføjer (s. 38), at der er udgivet mange »uforgribelige tanker« både før og efter Hiärne, og det skal nok have sin rigtighed. Men han er tilsyneladende ikke opmærksom på, at Svedberg i 1695 havde gjort rede for sine ortografiske og grammatiske principper i afhandlingen *Oförgräpelige Tanckar om thet Swenska Språkets förbättrande uti skriftwande*

och talande; at Hiärne altså alluderer til et arbejde af sin antagonist, er dog en pointe.

De bidrag, som *Oförgripelige Tanckar* giver til belysning af Hiärnes sprog-syn, af hans – if. udgiveren – »öfverraskande originella språksociologiska tankar« og af hans teoretiske udlægning og praktiske tillem্পning af, hvad man, om end »lite flott«, skulle kunne betegne som »en variationistisk deskriptiv grammatik för den samtida svenskan« (s. 6f), behandler Ohlsson mere indgående i seriens bd. III, som turen straks kommer til.

Inden det sker, kan der måske blive plads til en læserrefleksion: Vel er det ikke Hiärne, der skal anmeldes her, men et sted bør det dog siges, at hans indsats for ortografisk normering ikke forekommer særlig glørværdig. Naturligvis er det ikke rimeligt at se ham i lyset af, at han på bare lidt længere sigt led nederlag i sin helt legale kamp for at bevare den ortografiske tradition, og det kan vel egentlig heller ikke bebrejdes ham, at de regler, han opstillede for brug af dobbeltskrivning af vokaler, er så komplicerede, at de næppe kunne tjene som rettesnor for de skrivende. Den største svaghed ligger i hans ortografiske praksis. Det skødesløse frisind, han lægger for dagen ved affejningen af de af Svedberg påviste inkonsekvenser som ligegyldige, er jo dog principielt uheldigt hos en debattør, der vil bidrage til ortografisk stabilitet. Og direkte pinligt bliver det, når han gang på gang griber til den flove undskyldning 'trykfejl' for at forklare disse inkonsekvenser; som Ohlsson snusfornuftigt bemærker: »Allt kan ju inte vara tryckfel« (s. 216).

Og så til bd. III.

I forordet omtaler Stig Örjan Ohlsson først *Språkforskaren Urban Hiärne* som en monografi, straks efter – med langt bedre ret – som en samling studier eller essays. Bogen falder i to dele: den første indledes med en behandling af Hiärnes sproglige baggrund og hans videnskabelige kontakter og aktiviteter i London og Paris 1669-73 og giver dernæst en mere almen karakteristik af Hiärne som grammatiker og fonetiker, mens den anden, »Specialstudier« kaldet, går tættere på hans virke som fonetiker, grammatiker og sprogfilosof.

Kapitlerne om Hiärnes tid i London og Paris er spændende læsning. I England opnåede han, sin unge alder til trods, at blive medlem af Royal Society, ikke som den første svensker (den ære overgik diplomaten Leijonberg), men som den første svenske videnskabsmand. Foranlediget heraf har Stig Örjan Ohlsson, bl.a. på grundlag af egne studier i det illustre selskabs arkiv, skrevet om medlemmerne af Royal Society og om selskabets historie i den første tid efter stiftelsen. Det egentlige formål hermed er naturligvis at udrede, hvilke tilskyndelser til sprogvidenskabelig aktivitet Hiärne kan have fået i London, og det lykkes Ohlsson at sandsynliggøre, at Hiärne kan være blevet inspireret her, men ikke konkret at påvise, at han er blevet det. Noget tilsvarende gælder udredningen om tiden i Paris, hvor interessen for fonetik da gjorde sig stærkt gældende, som det bl.a. karikerende fremgår af Molières *Le Bourgeois Gentilhomme*: franske lærde, især måske du Hamel, kan have påvirket ham, men det kan ikke bevises, at de har gjort det. Ohlsson synes tilbøjelig til at lægge størst vægt på engelsk inspiration; Hiärnes tidligere nævnte eksperimenter med et talende hoved ser han således som en fortsættelse af den engelske forskningsstradition.

Ohlssons almene karakteristik af Hiärne som grammatiker og fonetiker bygger så godt som udelukkende på *Orthographia Svecana*. Karakteristikkens holdbarhed vil derfor være besværlig at efterprøve, før også denne udgives, og der vil ikke blive gjort forsøg på det her. Men det kan nævnes, at det unikke ved *Orthographia Svecana* efter Ohlssons mening ligger i kombinationen af solid lydphysiologisk kundskab, rationalistisk inspireret teoribevidsthed (med stiltiende afstandtagen fra de velkendte vildt fantastiske sprogfunderinger a la Olov Rudbeck) og praktisk sprogbeherskelse.

Tyngdepunktet i afdelingen »Specialstudier« ligger i gennemgangen af Hiärne som fonetiker. At han som sådan ragede langt op over hovedparten af sine samtidige, synes indiskutabelt, og det er derfor berettiget at tage hans udtalelser alvorligt, når de tyder på forskelle mellem svensk lydssystem omkring år 1700 og i dag. Værd at mærke sig er det fx, at han regner med den så at sige europæiske manifestation af /a:/ (som endnu i finlandssvensk), ikke med den tilbagetrukne, let labialiserede kvalitet, der nu om stunder er den svenske rigsmålsudtale; han bebrejder stockholmerne, at de ikke i udtalen opretholder forskellen mellem *hw-* og *w-* (uden at det dog lysende klart fremgår, hvordan han selv gør forskel); om den til skrivemåden *dh* svarende lyd, det frikative *d*, oplyser han, at den »ännu någrestädes i Skåne kan skiönjas«.

I Hiärnes grammatiske, ortografiske og historiske ræsonnementer spiller begrebet (*tidsdialekt*) en afgørende rolle. Det er derfor velmotiveret, at Ohlsson både i bd. III og i kommentaren til *Oförgriplige Tanckar* gør sig store anstrengelser for at få afklaret, hvad det egentlig dækker. Opgaven er ikke let, Hiärnes udtalelser er ikke klare, i al fald ikke set med nutidens øjne. Ohlsson har utvivlsomt ret, når han konstaterer, at det »karakteristiska för Hiärnes tidsdialekter är att de kan och har rätt att existera samtidigt« (s. 228), og det er muligt, at han også er på rigtigt spor, når han vil placere en tidsdialekt i Hiärne'sk forstand i »ett tidsrumskontinuum« (s. 231), men det er nu lidt svært at forstå. Måske skulle man i stedet sige, at Hiärne kan bruge termen *dialekt* i to forskellige betydninger. Den ene er den nu almindelige, 'stedsmål' (se fx *Oförgr. Tanckar* s. 58f); den er ikke af nogen væsentlig betydning for hans overvejelser. Den anden – den forvirrende – er 'fase i det svenske skriftsprogshistorie (og bevarede spor heraf i samtidigt skriftsprog)'. Faktisk giver hans inddeling i fx »urgammel«, »gammel svensk«, »dansk«, »senere svensk« god mening under denne synsvinkel (noget andet er så, at han fremsætter mildt sagt hasarderede påstande om bøjningssystemet i de pågældende perioder); at dansk her noget overraskende optræder som en svensk dialekt, forklares af, at dansk jo en tid lang betød en alvorlig trussel mod svensk skriftnorm, dengang nemlig, da dansk »i Rijket inbrachter blifwit, när dhe danske, med de svenske, anten varit hårdt allierade, eller och under hwars annors wåld och Regemente« (*Oförgr. Tanckar* s. 171ff).

De prøver, der her er valgt ud til omtale (og for den sidstes vedkommende forsøgsvis drøftet), giver langtfra noget fuldstændigt indtryk af, hvad man kan finde i Ohlssons bog. Han søger fx også at placere Hiärne i relation til cartesiansk fonetik, i snævrere svensk videnskabshistorisk perspektiv og i forhold til strømninger i senere tiders sprogvidenskab. Undertiden er hans behandling ret grundig, til andre tider nærmest henkastet. Det er næppe for hårdt at sige, at hans bog rejser flere spørgsmål, end den besvarer; men den, der ikke vil indrømme, at den er

igangsættende, må – med Hiärnes ord om Svedberg – betegnes som »en *ingratus cuculus* (otacksammer göck)«.

Hvad angår formelle detaljer, kunne forfatteren have været mere omhyggelig. Hiärnes ubekymrede forhold til trykfejl synes at have haft en vis afsmittende virkning på ham, og når han en hel bog igennem lader *Du Hamel* veksle frit med *du Hamel*, kunne det tyde på, at han har taget varig skade af berøringen med Hiärnes variationistiske holdning. Alvorligere sjuks forekommer, fx når *Jørn* (Lund) konsekvent benævnes *Jørgen* (s. 202 og 278). Regulære fejl bliver man heller ikke skånet for: om Erik Pontoppidan, forfatteren til *Grammatica Danica*, hedder det således, at han »visserligen [var] norskfödd« (s. 98), og det er dog for galt; manden var, som almindeligt kendt, født i Sønder Broby på Fyn, og hans tilknytning til Norge indskrænker sig til, at han de sidste fem år af sit liv var biskop i Trondhjem, vistnok meget mod sin vilje.

Bege bøgernes layout er afgørende bestemt af computerens formåen, og den er jo ikke ringe. Det typografiske helhedsbillede kunne dog have stået sig ved, at virkemidlerne var blevet administreret med mere professionelt mådehold. Men indbindingen er et kup: sort bind, der på forsiden prydes af et prægtigt maleri af Hiärne iført arkiaterens røde kappe; maleriet er velvilligt stillet til rådighed af en efterkommer, Per-Urban Hiärne, der fint påpeger »kontrasten mellan den milda och graciösa handen och ansiktet som uttrycker helt andra karaktersdrag«. Det portræt glemmer man ikke.

Stig Örjan Ohlsson har sørget for, at man heller ikke glemmer Hiärne som sprogmænd.

Poul Lindegard Hjorth

Jens Kr. Andersen: Handling og moral. En strukturel studie i elleve Holberg-komedier, 171 s., København, Akademisk Forlag, 1992, 178 kr.; Holbergs kilder? Studier i komediedigterens mulige litterære forudsætninger; 357 s., København, Akademisk Forlag, 1993, 256 kr.; Professor Holbergs komedier. En strukturel og historisk undersøgelse, 266 s., København, Akademisk Forlag, 1993, 332 kr.

Den i forvejen ganske omfattende og mangedimensionerede Holberg-forskning er blevet forøget med endnu et værk, i tre bind på i alt 794 tryksider om komedierne, forfatterskabets holdbareste del. Det drejer sig om en afhandling af Jens Kr. Andersen, der allerede i 1984 for Danmarks Radio udgav en velskrevet og stramt redigeret bog på 72 sider om Holberg. I det følgende forkortes forfatterens navn til JKA, og der henvises til de tre bind med I, II og III og sidetal.

Første bind hedder *Handling og moral. En strukturel studie i elleve Holberg-komedier*, 171 s., 1992. Det påviser og redegør for ensdannedheden ved 11 Holberg-komedier, gennem opstilling af modeller, der skal fungere som en slags abstraheret grammatik. Behandlingen er »bevidst akron« (I s. 8). JKA konstruerer og bruger to modeller: en *narrativ* (der gælder handlingselementerne forstået som komediepersonernes planer eller projekter og disses gennemførelse) og en *tematisk* (som gælder de normer eller værdier, komedierne vil fremme eller ad-

vare imod). Begge modeller klarlægger en modsætning mellem *esoteriske* (dvs. afgrænsende, individuelt undtagende) og *exoteriske* (dvs. udbredte, alment accepterede) normer eller værdier.

I den *narrative* analyse beskriver JKA – først og fremmest ved en tillempet Greimas'sk aktantmodel – komediernes handling i lys af projektets eller projekternes realisationer, med sigte på »realisationsværdierne i *finalsituationen* (»ved tæppefald«)» (I s. 18). Den samlede handlingsgang i hver komedie etablerer relationer mellem projekterne (det må være en trykfejl, når der I s. 19 øverst står »realisationerne«). Kortlægningen af de 11 komedier formaliseres i et tegnsystem, hvorefter projekttyperne defineres og nummereres fra 1 til 5 og forsynes med et •, et ○ eller et □ for realisationsgrad. Projekterne sigter til social status, ægteskab og økonomisk profit (I s. 19). I den *tematiske* analyse kategoriserer JKA hensigter og normer i en model omfattende 9 termer, f.eks. »konsumptivt felt«, »laboralt felt«, »apparitionelt felt«, »erotisk felt«, underinddelt i modsætninger, f.eks. »lediggang« over for »arbejde« (I s. 88).

Efter denne grundige dobbeltundersøgelse følger en *ideologisk* analyse, hvor de indvundne resultater oversættes til henholdsvis positiv og negativ valorisering af bestemte normer. De derved fremkomne resultater iagttages derpå i forhold til de socialgrupper, som komediepersonerne tilhører.

Ud fra en filologisk og poetikhistorisk forståelse af Holbergs genrebegreb *Comœdie* slår JKA fast, at komediegenren lige fra Aristoteles' poetik defineres ved en lykkelig udgang på handlingen, så personerne i slutningen får, hvad de fortjener. Det bliver grundlaget for hans identifikation af de positive og negative normer i de 11 komedier. JKAs samlede udbytte er en påvisning af, at de esoteriske normer taber, de exoteriske vinder – dog ikke helt uden undtagelser. Dette konsolideres yderligere i en registrant over Holbergs behandling af de samme normer – hans »Moral« – i forfatterskabet uden for komedierne (I s. 154-156).

Til sidst fordeler JKA normerne på det datidige samfunds socialgrupper, med det resultat, at Holberg latterliggør høj- og fødselsadel, borgere, som stræber ud af deres stand, og medlemmer af lærde broderskaber, mens hans sympati ligger hos statsmagtens repræsentanter, ny- eller lavadel med formue, det stabile og tilfredse borgerskab og de velstående bønder. JKA konkluderer, at Holbergs dramatik socialt betraget kun kan tolkes som »den loyale undersåts forkyndelse af et syn på samfundsklasserne og disses funktion og værdi, der falder sammen med kronens og varetager statsmagtens ideologiske interesser. H var den ældre enevældes talsmand og pædagog, også som dramatiker. Herved viser vor strukturelle analyse sig at rumme et historisk perspektiv« (I s. 161).

Andet bind hedder *Holbergs kilder? Studier i komediedigterens mulige litterære forudsætninger*, 357 s., 1993, og betegnes som et dokumenterende supplement til det tredje bind. Det udgøres af en overordentlig grundig undersøgelse af, hvorvidt et antal forfatterskaber, tekstsamlinger og enkelttekster i ind- og udland, som af Holberg selv eller af den litteraturhistoriske forskning har været udpeget som kilder til Holbergs komedieværk, også virkelig bør gælde herfor (II s. 7). Disse ordnes i 'monografier', som igen anbringes i grupper fra A til E i forhold til deres nærhed til Holberg frem til sommeren 1722. De Holberg-komedier, som disse kilder kan forholde sig til, er kun de i bind I behandlede 11, og kilderne anerkendes kun, for så vidt som de manifesterer den narrative og den tematiske

model fra disse 11 komedier (II s. 10). Der opstilles seks uafhængige kriterier, K1-K6, der gælder for historiske indicier til sandsynliggørelse af Holbergs kendskab til kilderne. De følgende detaljanalyser af tilsammen 267 mulige kilder, med inddragelse af Holberg-forskningen i henhold til K2 og K4, giver det udbytte, at kun 5 tekster, hvoraf 3 er forfattet af Moliere, viser overensstemmelse med den komedietype, som repræsenteres af de 11. Andet binds resultater er i øvrigt skematiseret og opsummeret i det tredje bind (III s. 125-138).

Tredie bind hedder *Professor Holbergs komedier. En strukturel og historisk undersøgelse*, 266 s., 1993. Det karakteriseres som den centrale afhandling. Her kommenterer og forklarer JKA først de resterende 19 (21) komediers forskellighed(er) fra de 11, bl.a. med den overordnede iagttagelse, at der er 8 af dem, som opviser »poetologiske eller teaterpolitisk forklarlige afvigelser« – de behandler æstetiske problemer. Så godt som resten af bindet er viet en eftersøgning af forbilledet/forbillederne for strukturen i de 11 komedier, gennem en litteraturhistorisk analyse organiseret i henhold til seks forskellige kriterier, betegnet 1-6. Det materiale, der inddrages, skal være tidsmæssigt ældre end sommeren 1722, da den første af de endsnagede 11 komedier blev til. For ikke at overse noget i sin systematik går JKA samtlige omveje i sorteringen af tekstmaterialet (III s. 98 ff.). De tekster, som bliver tilovers efter denne proces, afprøves derpå for deres manifestation af den narrative og den tematiske struktur fra de 11 komedier. JKA udskyder her dem, der kun manifesterer den narrative model, og interesserer sig for dem, der manifesterer enten den tematiske model alene eller både den narrative og den tematiske. De 10 tekster, som går videre efter denne udskillelse, sammenholdes endelig med de 11 komediers ideologiske invarianser. 4 Moliere-komedier må forkastes for uoverensstemmelse med disse invarianser. Slutresultatet bliver, at kun én eneste tekst opfylder alle JKAs krav, komedien *Le Chevalier à la mode*, 1687, af franskmænden Dancourt. Men den falder alligevel: »H har dog næppe kendt Dancourt« (III s. 143, jf. II s. 154). Med denne konstatering ender 95 siders forsøg på forklaring, hvortil skal lægges 282 sider fra bind II. Sammenbruddet af den faglitterære drøftelse – falsificeringen af den ene hovedtese – flyder således i dokumentation og ræsonnement i alt 377 sider.

Heroverfor står så positivt afhandlingens sidste afsnit – 18 sider – hvor JKA i stedet tager fat på muligheden af at forklare de 11 komediers struktur og ideologi socialhistorisk. Udgangspunktet er den simple kommunikationsmodel: afsender – meddelelse – modtager, forstået som Holberg, komedieteksterne, det læsende og/eller teaterbrugende publikum. Den anden hovedtese bliver, at de 11 komedier er »en anvisning af opportune politiske holdninger« (III s. 145). *Afsenderen* karakteriseres som enevældens mand af overbevisning og interesse, »en usvigelig støtte, rekommandør, apologet, ideolog og pædagog, man kunne næsten sige propagandist«, idet JKA ikke mener at være dristig ved at antage, at »komediernes betydningsstruktur«, således som han har udpeget og systematiseret den, »dækker professor L. Holbergs bevidst udtrykte opfattelse« (III s. 146). *Meddelelsen* opsummeres i modsætningen mellem det esoteriske og repræsentative over for det exoteriske og utilitaristiske (med gentagelse af specifikationerne fra I s. 156-162). *Modtageren* er kun hjemlet i ganske få kilder. JKA må nøjes med at oplyse, at 19 af 96 bogauktionskataloger fra perioden 1720-54 medtager Holbergs komedier; af disse 19 kataloger (som hurtigt nedskrives til 12) kan 2/3

føres tilbage til bogsamlere, som bortset fra en enkelt købmand er verdslige embedsmænd. Holbergs faktiske teaterpublikum afgrænses opefter ud fra de oversatte Grønnegade-komediers niveausænkning af den franske originalstil, nedfetter af billetprisernes forhold til leveomkostningerne. JKA fastholder, også på disse spinkle indicier, sin helhedskarakteristik af Holberg som enevældens mand.

Til afhandlingen er endelig knyttet fire tillæg, Appendix A-D. A udgøres af en samling Holberg-citater til godtgørelse af, at han i udtalelser om sine komedier langt overvejende prioriterer den moralske hensigt over æstetiske eller andre. B indeholder en oversigt over Holberg-komedieforskere, delt i to kategorier, »komikere« (bl.a. A.E. Boye (til hvis bidrag i *Athene* 1817 henvisningstallet er forkert), Welhaven, Paul V. Rubow og Jens Kruuse) og »tragikere« (bl.a. Hauch, Ejnar Thomsen, igen Jens Kruuse, Erik A. Nielsen); deres grundholdninger påhæftes – uden gåscøjne – betegnelsen fejltolkninger, deres metoder adjektivet *uhistoriske* (III, s. 173). En tredje kategori arbejder historisk, med realkommentarer, ordbog, kildestudier og øvrigt baggrundsstof og har således tilvejebragt »uvurderlige hjælpemidler« uden at skabe nogen holdbar historisk funderet syntese. C leverer nøglen til forkortelser af Holberg-titler og titler på Holberg-kilder, mens D er et genoptryk af reglerne for den narrative og den tematiske model fra bind I.

JKAs både ambitiøse og monumentale værk er en seriøs og i flere henseender bundsolid præstation. Til hans gode egenskaber som litteraturforsker hører minutiøs omhu i omgangen med det valgte materiale, upåklagelig akribi på adskillige sprog, umage med dokumentation i en næsten overvældende tyngde. Hans kendskab til Holbergs skrifter kombineret med bred og dyb orientering i Holberg-tidens danske og internationale komedierelevante litteratur imponerer og overgår næppe af nogen anden nulevende dansk forsker.

Alligevel vil det være fremgået af præsentationen ovenfor, at der er et misforhold mellem den vældige arbejdsindsats og de magre, enten intetsigende eller upåfaldende resultater, JKA opnår. Årsagerne hertil vil i det følgende blive søgt opledt i fire afsnit, om JKAs *analytiske fremfærd*, om hans opstilling af *begreberne primærkomedier og sekundærkomedier*, om hans redegørelse for *kilder og forlæg* og om hans *historiske karakteristik af Holberg som komedieforfatter*. I almindelighed løber JKA ind i problemer der, hvor han går fra sin bevidst akronestrukturalisme, som han på det valgte lave niveau sikkert behersker, til et historisk eller litteraturhistorisk ræsonnement. Trods det grundmurede indtryk, læseren umiddelbart kan få af værkets opbygning, viser det sig på flere måder som en spekulativ konstruktion bygget på arbitrære kriterier eller modstridende argumentation, hvis sidstnævnte ikke rent ud mangler.

Analytisk fremfærd: JKA giver den danske Moliere-forsker Sten Jansen ret i, at man i tekstvidenskab ikke kan leve med en mangfoldighed af hinanden udelukkende tolkninger af samme tekstkorpus (III s. 162). Entydighed er et af hans idealer. Derfor foretrækker han at udpege og systematisere komediernes betydningsstruktur snarere end at udlede den »med dyb fortolkningskunst« (III s. 146) – unægtelig et asketisk tekstlæsningsprogram over for digteriske tekster, der er skrevet som partitur til teateropførelser og ikke få gange i summariske regibemærkninger stiller de udøvende kunstnere temmelig frit. JKAs udpegning og systematisering går i praksis ud på kun at rette spørgsmål til stoffet, der kan besvares med *ja* eller *nej*, ikke med *måske*, *muligvis* eller *formentlig*. Binaritet er et an-

det ideal. Hans spørgsmål kan om og til komediepersonerne lyde: regnes de for noget? bliver de gift? tjener de penge på nogen? omvendes de? bliver de accepteret eller udstødt af samfundet? JKA mener åbenbart, at digtning er videnskabeligt beskrevet, når den rent ydre handling registreres inden for den enkelte tekst og sættes i forhold til lignende tekster. Det kan måske gælde visse former for litteratur – f.eks. agitatorisk socialrealistiske. Metoden er imidlertid ikke hensigtsmæssig over for Holbergs komedier: selv JKAs korrekteste iagttagelser kan ikke afvristes noget nyt og interessant.

Konstateringer af, hvad der foregår på overfladen – endda præsenteret og systematiseret ude af kontekst – giver hverken en forsker eller en læg læser en blot nogenlunde tilfredsstillende mulighed for at anlægge en genrerigtig vurdering af komik. JKAs konkrete analyser består mest af afskrift af et stort antal enkeltreplikker, sorteret efter deres bogstaveligt forståede indhold eller retningsangivelse og i fremstillingen anbragt i de forskellige tematiske felter, han har oprettet. Man kan således i bind I læse 13 forskellige steder om *Erasmus Montanus* uden at få en samlet karakteristik af komedien, skønt JKA har gengivet hovedparten af dens ideologiske replikker helt eller delvis.

Tænkte man sig farcer af Chaplin, Keaton, Laurel & Hardy gengivet i referater for mennesker, som aldrig havde set eller hørt om disse komikere, ville de få et indtryk af en ubrudt kæde skrækkelige ulykker, som rammer uskyldige, velmenende og sympatiske personer. Dette indtryk ville imidlertid være fuldstændig misvisende. I komik er den nøgne handling ofte blot det grove baggrundsklæde, hvorpå komikeren indvæver de talrige fint beregnede enkeltheder, som danner billeder, situationer og mønstre og kommer publikum til at le. Det er en banal og socialt betragtet »util« handling, at Laurel og Hardy som zigøjnere (i filmen *The Bohemian Girl*, 1936) skræller kartofler, men det hører under det komiske, at Laurel den ene gang efter den anden uden at opdage det kaster en færdigskrællet kartoffel i en spand vand, så et sprøjt præcist rammer Hardy i øjet. Det morsomme ligger i modsætningen mellem den enes absolutte og med et blankt ansigt meddelte uskyld og den andens forståelige og til eksplosionspunktet mimisk udtrykte irritation. Den hæmmede realisation af deres fælles projekt er på ingen måde sørgelig, skønt det anbefalelsesværdige »utile og konsumptive« projekt (forberedelsen af et måltid) lider under deres kluddermikleri; finalsituationen – en spand med skrællede kartofler i og to oversprøjtede mænd – er det ligeegyldigste af alt. Ved at gøre hensigter og handlingselementer til sit første undersøgelsesobjekt, idealer og normer bag dem til sit andet får JKA slet ikke fat i teksternes egenart. Han demonstrerer sin og sit arbejdes begrænsning snarere end strukturelle og historiske egenskaber hos Holberg. Det forfærdelige og hæslige er komisk, når det er smerteløst, hævder Aristoteles i sin *Poetik* (hvad blandt andet to kendere som Søren Kierkegaard og Villy Sørensen siden har citeret). I komik er det underordnet, *hvad* der sker, altafgørende, *hvorledes*.

Primærkomedierne: Et fundament for JKAs fremstilling er hans opdagelse af nogle strukturelle og ideologiske fællestræk i de 11 komedier, der omhandles i bind I. For dem indsmugler han betegnelsen *primærkomedier* (I s. 45, 80, 82, 142, 150, jf. II s. 7; ordet *primærkomedie* har dog ikke fundet plads i bind I's sagregister). Det sker uden en definition, skønt han ellers er omhyggelig med at definere snart sagt hvad som helst. Begrebet går i første omgang på komediernes –

som det udtrykkes – strukturelle ensdannethed og ensartede inventar af ideologiske invarianser. Disse træk siges tilsammen at definere »det typiske for Hs dramatik« (I s. 7). Da JKA principielt ikke tolker, må ordet »typisk« her skulle læses kvantitativt som »mest gennemgående«, ikke kvalitativt som »karakteristisk«. Trækkene opstiller og gennemgår JKA ud fra to sæt applikationskrav (I s. 22 og 88), formuleret uden argumentation som læresætninger i en matematikbog for begyndere.

Den værdiladede betegnelse *primærkomedie* trækker en anden med sig, idet de 19 (21) komedier, som falder udenfor – »afviger«, som det små-anklagende hedder – kaldes *sekundærkomedier*. I dem anholder JKA energisk »model-fremmede (eller endog model-stridige) betydningselementer«, og netop forekomsten af disse elementer bestyrker ham i overbevisningen om, at han kan »fastholde primærkomediernes system som det væsentlige« (III s. 13). Argumentationen forekommer vilkårlig. Man kunne også have sluttet omvendt: det store antal model-fremmede komedier tyder på, at modellen er en illusion og derfor ikke duer. Hvorfor skriver Holberg overhovedet midt i sit påståede livslange, massive moralske korstog sekundærkomedier? JKA mener – med hævet røst – at det kan være, »fordi H i disse tilfælde har været »distraheret« af et didaktisk, apologetisk eller satirisk behov på det poetologiske eller dramaturgiske område eller af et befordrende og inspirerende litterært forlæg« (III s. 95). Her savner læseren en model for distraktionens principper og årsag, og det gør JKA vist også, for hvad betyder anførselstegnene om *distraheret* andet end en indrømmelse af en uvidenskabelig forklaring?

JKAs iagttagelse af en bestemt strukturel og ideologisk ensartethed i et lille antal komedier kan være rigtig nok. Det problematiske bliver den betydning, han vil tillægge disse tekster i forhold til resten af korpus. Primærkomedierne kalder JKA nemlig »forestillingsmønstre, som *det ligger H på sinde* at udtrykke, og som udgør hans basale normatik« (fremhævet her; III s. 15). Hvor véd han det fra? Der står ingen steder, hvilken (forfatter)psykologisk eller litteraturvidenskabelig model der ligger bag dette ræsonnement. Hvorfor skulle Holbergs inderste mening lige præcis befinde sig, hvor han rejser disse ikke videre opsigtsvækkende byggestativer? JKA indrømmer ti linjer længere nede på samme side, at »Hvad der er foregået i Hs hoved under affattelsen får vi jo aldrig at vide«. Sært nok dækker udsagnet kun sekundærkomediernes afvigelse(r) fra primærmodellen, men det samme må gælde primærkomedierne.

Måske mener JKA at have bevist Holbergs norm ved sin opregning i Appendix A af Holbergs udsagn om sit komedieforfatterskab. Her er dog noget kronologisk galt. For mens JKA i sin jagt på kilder og forlæg sætter en skarp tidsgrænse op efter i 1722, gør han i denne citatantologi ikke opmærksom på, at hovedparten af Holbergs udtalelser om sin moralisme stammer fra tiden *efter* komedie-perioden 1722-27. Mange af dem kan begrundes historisk i Holbergs ændrede private, sociale og universitære status, i samfundets tilstand under pietismen, i Holbergs egen fremskriden gennem livets aldre og måske mere endnu. Andre af udsagnene kunne relativiseres. JKA skelner således ikke mellem Holberg og dennes egne udtrykkeligt karakteriserede pseudonymer, Just Justesen og Hans Mickelsen, mens han i en anden ligegyldigere sammenhæng (I s. 147) promenerer en subtil strukturalistisk analyse af den eksplicite og implicite forfatterperson bag Hol-

berg. Påfaldende nok mangler i opregningen én komedie-samtidig udtalelse, endda fra en primærkomedie – Marthes ytring i *Jean de France* (IV.1): »Det gaar med mig, som med dem, der skriver Comoedier; mens de skrive paa Comoedien, falder dem af sig selv ind, hvorledes den skal udføres og endes«. Man kunne nok mene, at Holberg her fjerner grunden under det meste af JKAs sindrige spekulationer. Holbergs velkendte småsjusk med intrigerne og hans (senere) liberale omgang med de berømmelige tre enheder i Epistel 66 maner ligeledes til forsigtighed over for en forestilling om en primærstruktur som et stabilt element og tillige bærer af noget særligt og ægte Holbergsk.

Primærkomedierne er i øvrigt *Den politiske Kandstøber*, *Jean de France*, de to udgaver af *Gert Westphaler*, *Jacob von Tyboe*, *Uden Hoved og Hale* (minus prologen), *Don Ranudo*, *Erasmus*, *Den honette Ambition*, *Philosophus udi Egen Indbilding* og *Republiqven*. Det er (som også JKA må bemærke) kun 1/3 af samtlige Holberg-stykker. Hvis man accepterer JKAs tese om 'professor' Holbergs målbevidste moraliseren som hans karrieres mening og mål, er det sært, at Holberg kun i et mindretal af sine dramatekster siger det, han egentlig har på hjerte. Har JKA mon tænkt på at inddrage statistiske sandsynlighedsberegninger? En forfatter skriver 32 litterære tekster – de fleste på forbløffende kort tid – inden for en genre, som samtidens klassicistiske kunstretning tilmed definerer temmelig snævert i både teori og praksis. Kan han undgå en vis gentagelse af visse tekniske greb? Det kunne være spændende at se, om ikke JKAs apparat anvendt over for f.eks. et korpus som Henrik Hertz's 54 skuespil ville resultere i konstateringen af et (mindre?) antal tilfælde med strukturelle og ideologiske invarianser, uden at det skulle give grundlag for en skelnen mellem en ægte og en imitativ Hertz. Enhver litterært bevidst forfatter er spændt op mellem tradition og fornyelse, når han sætter sig til at skrive.

Ser man nærmere på de 11 primærkomedier, skrumper deres betydning yderligere. De to sidstnævnte er alderdomskomedier. Deres ensdannethed kunne uden større opbud af fantasi forklares som den ældre, mattere og rutinemæssigt arbejdende forfatters gentagelse af strukturer, der i tidligere tilfælde har fungeret. Og er det rimeligt at tælle *Gert Westphaler* med to gange, når én-akts-versionen dog blot er en – sikkert hastigt udført – forkortelse af en mislykket fem-akter? Reducerer man primærkomedierne herudfra, når man ned på 8, samme tal, som de afvigende »æstetisk« orienterede sekundærkomedier opviser.

Over for JKAs definition af primær- og sekundærkomedier kunne man endelig med lige så stor ret og lige så lille beviskraft hævde det modsatte: at Holberg i flertallet af sine komedier indholdsmæssigt og formelt forholdt sig frit til mønstre og forlæg, tog, hvad han skønnede var brugeligt, hvor han fandt det, lod lysten råde og slog gækken løs, ja, måske ligefrem nød at bryde klassicismens regler, men så desværre i 11 tilfælde lod sig distrahere vel meget af en samtids forventning om ensdannethed i formen og flad moralisme. Det synspunkt har i hvert fald både antallet af komedier og af varierede synsvinkler for sig. JKAs navngivning med *primær-* og *sekundær-* skaber, hvad den skulle benævne. Det bliver teologi mere end tekstvidenskab. Hvordan ville hans hele projektarbejde og hans komposition af afhandlingen mon have formet sig, hvis han i stedet havde kaldt de to komediearter det, de objektivt efter hans kriterier er: flertals- og mindretalskomedier?

Det bliver til sidst næsten komisk, når JKA påstår, at primærkomediernes »politiske tale til øvrighedens og den borgerlige stabilitets og standstillids pris og til adelens beskæmmelse« netop nåede de rigtige modtagere (III s. 159), for hverken Holberg selv eller hans dalevende læsere/teaterpublikum kendte JKAs modeller, så de har været klar over, hvornår de havde at gøre med ægte tekster og hvornår med distraherede tekster. De jævne konsumenter, hvis verdsligt-æstetiske skoling ikke har været stor, gik efter den umiddelbare underholdningskvalitet. Mere kræsne brugere kunne måske skelne det kunstnerisk gode fra det middelmådige, men JKAs to komediegrupper svarer jo ikke til den opdeling i kunstnerisk lødige og mindre lødige værker, som Holberg-forskningen gennem snart 250 år har etableret. Der er skidt og kanel både i primær- og i sekundærgruppen, så hvorledes skulle nogen blive ledt på de rette belærende spor, JKA mener at have udgikget?

Når JKA to gange skriver, at den, der kunne se alle primærkomedierne opført i træk, ville få øje på »en paafaldende ensdannethed« og kun få »en monoton fornøjelse« ud af det (I s. 7, III s. 15), må det være tilladt at markere en afgjort uenighed. Man kan snarere undre sig over, at Holberg er i stand til at variere stoffet så meget, hvis stykkerne virkelig er gjort over samme læst. Med lykkeligt ukendskab til JKAs modeller vil en naiv tilskuer notere de store forskelle fra den noget klumpede lavborgerlige spas i *Den politiske Kandstøber* til den dansende lette tosprogede replikkunst i *Jean de France*. Der er også langt fra den simplacistiske handlingsgang i *Erasmus Montanus* (»lærd student besøger landlig fødeby«) til den sindrigt slyngede tredobbelte intrige i *Jacob von Tyboe* (omkring sort og rød pedant og naiv elsker, endda med videre afspejlinger i forholdet mellem tjenestfolkene indbyrdes, alt med Oldfux som katalysator). Modsætningen mellem fremstillingen af karakterer som adelsnarren Don Ranudo og den teologiske evighedsstudent Per Degn er også ganske iøjnefaldende. Selv JKAs sociologiske net er for stormasket. Hans inddeling af komediefigurerne i socialgrupper kunne fordelagtigt have været nuanceret ved medtagelse af dimensionerne køn og alder også.

Kort og brutalt sagt: en bedømmelse af komedierne uden inddragelse af deres æstetiske kvaliteter, deres psykologiske portrætkunst, deres sproglige komposition fører til en så radikal reduktion, at de fremanalyserede kategorier bliver uden betydning for andre end de strukturalister, hvis emne er metoden mere end stoffet. Det er næppe muligt, med nogen grad af tekstvidenskabelig sikkerhed i JKAs forstand, at inddele Holbergs komedier i internt motiverede og eksternt inspirerede. De har alle det helt overordnede tema, at Holberg ønsker dramatisk at demonstrere forskellen mellem apparence og realitet – for at belære ved indirekte moraliseringen og for at underholde og mere ved direkte komik, i forskellige niveauer, på forskellige måder, gennem forskellige holdninger. De kvalitativt store Holberg-komedier, primære såvel som sekundære, har altid en udpræget hovedperson, der suger Holbergs og publikums opmærksomhed til sig. JKAs grafer og formler og idésystemer udgår fra en uvægtet fordeling af hensigter og normer hos alle optrædende personer. Systematiseringen med den deraf følgende opsplittelse sejrer over den enkelte tekst og dens indre sammenhæng. Her virker det pudsigt, at JKA bebrejder sine (uden gåseøjne!) historiske forgængere deres »partikulære« fremgangsmåde og resultater (III s. 179). Han har ikke selv ydet nogen en-

kelt af sine foretrukne Holberg-tekster retfærdighed og er med et principrytteri, der mest indkredser trivialiteter, en uspændende samtalepartner. Han synes til dato heller ikke at have fået andre Holberg-forskere i tale med sit udspil.

Kilder og forlæg: En god del af afhandlingernes næsten 800 sider optages af JKAs omstændelige og stædige eftersøgning af kilder og mulige forlæg. Han drager et ubønhørligt skel i sommeren 1722 – det sandsynlige tilkomstidspunkt for den første primærkomedie – og tager ikke materiale i betragtning, som er yngre. Han plæderer udelukkende for det mulige, ikke for at have nået nogen de factovidens. I øvrigt deler han forgængernes skepsis over for beviser på nogen som helst teater- og drama-interesse hos Holberg før 1722 (III s. 113); Holbergs læsning af dramatik og mulige teaterbesøg hører også for ham til »H-biografiens imponderabilia« (III s. 113). Kildesøgningen fremkalder et imponerende rundskue af, hvad der kunne være eller kunne have været Holbergs litterære landskab. JKA har eksempelvis lokaliseret en vigtig poetologisk kilde, som Billeskov Jansen gav op overfor (I s. 146-147). Det er dog beklageligt, at det vældige baggrundsmateriale på 267 titler bliver reduceret til 10, før JKA afprøver sin ideologiske forklaringsmodel på dem (III s. 138-143). Det havde været en undersøgelse værd, om ikke nogle af titlerne viste sammenfald med Holbergs fordeling af sympati og antipati på socialgrupperne, selv hvor titlerne må falde for manglende opfyldelse af JKAs andre applikationskrav. Afsnittene om de mulige kilder er ellers, trods den bedrøveligt negative sammenhæng, de havner i, nyttigt håndbogsstof for enhver, der vil undervise eller selv forske i de Holbergske komedier, således siderne om Holbergs forhold til Moliere (II s. 59-71). De talrige citater i original fra den uoverskuelige og også fysisk vanskeligt tilgængelige kildelitteratur vil kunne lette en eftertids videre arbejde betydeligt.

Redegørelsen for jagten på det formentlige urbillede på primærstrukturen, har også gode brugsegenskaber, men virker mere forgæves, for hvorfor skulle det dog være et enkelt værk eller forfatterskab, som afgav et urørligt mønster til Holberg? Hans horisont tegnes af det sene 17. og det tidlige 18. århundredes europæiske litteratur, og af denne *Zeitgeists* manifestationer tilegnede han sig ufilosofisk og praktisk, hvad der i det enkelte tilfælde faldt ham ind. Man kunne drille den spørge JKA, hvorledes det ville have ændret hans – og vores – Holberg-forståelse, om Holberg nu faktisk havde kendt den tekst af Dancourt, der var enestående i at opfylde alle primærmodellens kriterier. Ville vi så for tid og evighed have opgivet alle de håndgribelige enkeltinspirationer. Holberg modtog fra andre sider? Vel ville vi ej. For eksempel vil Holbergs ca. 70 udtalelser om Moliere (II s. 59) stadig veje til i bedømmelsen og placeringen af Holberg som en gennembrudsskikkelse i dansk og en overgangsfigur i europæisk perspektiv. Det er JKAs usmidige og modellfikserede textvidenskabelighed, der hindrer ham i at få et fornuftigt udbytte af de mange års slid og flid.

Historisk karakteristik: Til slut i bind III opfatter JKA det som sin bestræbelse og fortjeneste at have afmytologiseret og historiseret Holberg, på en anderledes solid måde end de »tragiske« og »komiske« tolkere og de synteseblottede historikere. Det har han måske nok også, men det historiske solide er absolut ikke overraskende, nemlig som nævnt den socialhistoriske antagelse, at Holberg lever under den ældre enevælde og tilegner sig og tegner dens normer. JKA insisterer endda på, at denne selvfølgelige tese har »et tentativt

præg« og opfatter fremsættelsen af den som »en intellektuel forpligtelse« (III s. 145, jf. s. 160).

Det nye i konstateringen ligger højst i JKAs undertone af, at Holberg var en slags (foragtelig) systemets mand, en kolportør (III s. 148). Det vidner ikke om større historisk indsigt, for hvad skulle han under de givne omstændigheder ellers gå ind for? Den franske revolution i 1789 (som for resten ikke fik nogen videre direkte betydning i dansk åndsliv) lå jo endnu langt forude, så den kunne Holberg ikke drømme om. Valgkonedømme og adelsvælde måtte i det mere og mere borgerliggjorte 18. århundrede også stå som ubrugelige redskaber til samfundsreform, så en tilbagevenden til forfatningsforholdene før enevælden kunne fornuftigvis heller ikke være hans program – og ville have været umulig i den tids offentlighed. Opslagsordet *Opposition* kendes ikke i *Holberg-ordbogen*. Holbergs sans for orden, overskuelighed og symmetri i den ydre, samfundsmæssige verden blev på udmærket måde inødekomet af de politiske og sociale forhold i hans levetid. For et moderne menneske kan den oplyste enevælde stå som et skræmmebillede i forhold til demokratiet – på Holberg-tiden var den snarere en progressiv og ønskværdig forfatningsform. JKAs historisk-politiske positionsbestemmelse er i refleksionsniveau og dokumentation almen og klichépræget. Trist, at det store monumentale værk skal ende med så lidt.

En historisk karakteristik af Holberg som psykologisk type kommer JKA slet ikke på at levere, skønt Holberg (bortset fra Leonora Christina i det da ukendte *Jammers Minde*) er den første danske forfatter, hvis privatliv og psyke vi kender i detaljer. Den fysiske spinkle, asketiske, nervøse, neurotiske, til tider paranoide, professionelle forfatterskikkelse, der stiger frem af Holbergs egne selvbiografiske skrifter og af de få vidnesbyrd fra samtiden om hans person, er svarer på forne psykologisk og socialt med JKAs billede af en professoral komedieskriver Holberg i rolig overensstemmelse med sin tids herskende politiske system. Det er en af følgerne af, at JKA, før han giver sig i kast med at historisere, reducerer sin genstand til næsten ingenting. Han erklærer allerede fra begyndelsen, at han ikke vil beskæftige sig med Holberg som komisk digter. Han vil heller ikke drøfte Holbergs levedygtighed. Og han nægter at tage stilling til, om Holberg er god eller ej (disse tre reduktioner står i I s. 12). I sin praksis tager han heller ikke hensyn til Holberg som dramatiker, skønt Holberg om nogen er teaterdigter, ikke sjældent skriver på bestilling til bestemte skuespillere og bestemte sceneforhold, i en bestemt teaterpolitisk situation. Derefter bliver de 32 komedier reduceret til 11, og i de 11 bliver kun ydre handlingstræk og de moralske normer, disse angiver, regnet for Holbergske. Efter disse tekstvidenskabelige manøvrer er der kun en meget lille Holberg tilbage. JKA mener at have gjort komedieforfatteren »Fader Holberg« til professor L. Holberg. Et fejlskud af dimensioner! Holbergs komedier er alt andet end professorale. JKAs nye myte om den moraliserende embedsmand og enevældetilhænger Holberg kan i fiktionsgrad godt måle sig med de tidligere myter, han kasserer i sit Appendix B.

Det er futilt og inutill at forestille sig, hvilken bog JKA med sin ubestridelige indsigt og lærdom kunne have skrevet. Ejnar Thomsen siger i sin litteraturhistorie fra 1935 de kloge ord om Johs. V. Jensen: »Sindet har været baade videre og dybere end Programmet« (s. 156). Det gælder mangan anden forfatter, i høj grad også Holberg. JKA har holdt sig til programmet og dets entydige realisation og

har derved begået, hvad nykritikere kalder *the intentional fallacy*. Han tror i sin polemik mod fejltolkerne oprigtigt på, at »Hs egen forståelse af komedierne som komik i didaktikkens tjeneste« kan være det sidste ord i en historisk indplacering (III s. 173 og 175). At skrive litteraturhistorie uden at tolke og vurdere er imidlertid som at studere køreplaner uden at tage med toget – man bliver vældig klog på en mængde data, men kommer ingen vegne. Sindet, temperamentet, den usynlige, men reelle kraft bag et forfatterskab er ikke nødvendigvis kun, som JKA vist antager, et produkt af eftertidens tolkere. Her er brændpunktet for, hvad teksterne skjuler under overfladen. Der kan ligge mere i en tekst, end forfatteren har lagt ind i den eller er sig bevidst. Ligger det der, er det også en del af tekstens budskab fra datiden til nutiden. Sindet er ikke mindre historisk end programmet, men er det på andre betingelser, der kræver evner og metoder, JKA ikke disponerer over.

Mod de mangler, som her er påpeget, skal en ellers berettiget indvending mod den hele ulidelige hyperakademiske eller pseudoakademiske fremstillingsform tones ned. JKAs gennemførte videnskabelige diktation går tilsyneladende ud på at forklare det enkle på en så kompliceret måde som muligt – med modeller, forkortelser, formler og især et væld af unødige latinske fremmedord (der ikke kun er tekniske termer, men også gennemsyrrer hans ligefremme diskurs). Det kunne eksemplificeres næsten uendeligt, med »lukratisk« om lykkelære (af lat. *lucrum*, økonomisk vinding; II, s. 45) som det ubegribelige højdepunkt. Idealet er en klinisk videnskabelighed, og den er lykkedes, for der er ikke en eneste formulering i de tre bind, som bider sig fast i hukommelsen. Man kan efter temperament le ad eller græde over denne lingvale ostentation. Den øges af, at JKA overalt taler i selvhøjtidelig pluralis majestatis. Humor har han (som skribent) intet af, og man leder også forgæves efter varme og engagement i Holbergs tekster. Alt er foder for apparatet.

En videnskabeligt betragtet slem og gennemirriterende maner er den gavmilde brug af anførselstegn ved ord, JKA ikke rigtigt vil være ved, men alligevel anvender: det gælder f. eks. *normatik* (III s. 139), *distraheret* (III s. 95), *ideologiske invarianser* (III s. 13, mens det III s. 95 kun rammer *ideologiske*), *form* (III s. 162). Hvad end JKA gennem denne notation forestiller sig at videremeddele til sin læser, er den i hvert fald ikke forenelig med hans ideal om entydighed. Trykfejle er forholdsvis få (se dog (i overskrift) *testlige*, III s. 138; *priviligeret*, III s. 98; *Lyksaglighed*, III s. 151). Forkortelserne i Appendix C kunne med fordel have været mere umiddelbart gennemskuelige, f.eks. *Kandst* i stedet for *DpK*, og at *H-S* betyder *Abracadabra*, skal man kende den foranstillede alternativitel *Huus-Spøgelse* for at gennemskue. Systemtvangen har også her besejret den sunde fornuft. Og det havde da forresten været bedre, om han havde overtaget de forkortelser fra *Holberg-ordbogen*, der har været kendt siden 1981.

Læseren lægger ved vejs ende udmattet de tre bind til side med et blegt og ked-sommeligt billede af Holberg for øjet, flankeret af et ufrivilligt selvportræt af en forsker i sine kategoriers, terners og modellers vold – ret en troldmandens lærling. Jens Kr. Andersens værk om komedieforfatteren Holberg er en hård og umoden frugt af årelange studier. Roskilde Universitetscenter har, efter en mundtlig forsvarshandling den 17. juni 1994, tildelt ham den filosofiske doktorgrad for det.

Laust Kristensen: Fantasiens Ridder. En studie i Schack Staffeldts liv og digtning. Odense University Studies in Scandinavian Languages and Literatures vol. 28. Odense Universitetsforlag 1993. 90 s.

Siden Hakon Stangerups monografi fra 1940 er der ikke udkommet en bog om Schack Staffeldt. Nu har det flittigt udgivende Odense Universitetsforlag udgivet en lille en. Skulle man møde Laust Kristensens (L.K.) studie med forventninger om et portræt af *lyrikeren* Staffeldt, bliver man skuffet. Her fremstår den eksklusive lyriker snarere som mislykket socialisationstype. Skulle man desuden tro, at der var dækning for pressemeddelelsens appetitvækkende påstand om, at »forfatteren har haft adgang til hidtil uberørt materiale«, er der også grund til skuffelse. Grundlaget for L.K.s studie forbliver F.L. Liebenbergs to bind lyrik og to bind Staffeldtiana fra hhv. 1843 og 1851.

Det var Steffens, der karakteriserede Staffeldt som en kammerjunker blandt digtere og en digter blandt kammerjunkere – og som dermed gav formlen for et livsforløb, der var præget af en vedvarende strid mellem digterens storslåede syner og embedsmandens nedslående bunker af trivialiteter. Når Staffeldt ikke betragtede sin ret beset yderst vellykkede karrierevej i administrationen som lykken, hænger det sammen med, at han betragtede sig som digter. Da han på sine gamle dage havde ladet sig levende begrave i embedspligter, kaldte han sig en afrettet sangfugl. En ung beundrer måtte se sig ansigt til ansigt med en udsukt vulkan, et menneske, som til hans dybe skuffelse overhovedet ikke lignede en digter, og da en kollega og ven fra Schleswig-administrationen tyve år efter sætter sig for at portrættere den forhenværende digter, husker han Staffeldts forretningskrivelser som slebne mesterværker. Den formsans, som tidligere havde udfoldet sig i sonetter, tilfaldt nu udelt en strøm af forretningsbreve og forordninger, der – med vennens ord – syntes som støbt i bronze.

Staffeldt gik ikke ad de foreskrevne dannelsesveje, han opnåede aldrig nogen tilfredsstillende integration af liv og digtning; tværtom blev værkerne kortere og dagene længere. *Jeg er fra mig selv adskillet, / Mig tvende Verdner have deelt, / Her vandrer kun endnu mit indre Billed heelt.* Netop adskillelsen var en poetik, forudsætningen for, at digteren efter egne begreber kunne få adkomst til langt skønnere syner i, hvad han i et ofte citeret brev til Baggesen, kaldte *min poetiske Luftballon*. Staffeldts således programsatte adskillelse eller afkald (på forventet efterbevilling) ser L.K. som et livsforløb i overensstemmelse med Habermas' skelnen mellem en offentlig og en intim sfære. Denne universaldistinktion til belysning af det borgerlige individs misere er L.K.s bidrag til en »moderne« læsning af det lille upopulære forfatterskab. Man kan sige, at Staffeldts misforståelse består i, at han opfylder diagnosen til punkt og prikke: mellem den sværmende lyriker og den stålsatte embedsmand er ingen forsoning mulig. Det er således også – og her parafraserer jeg – at gå over åen efter vand, når Stangerup sætter sig for at efterspore Staffeldts filosofiske forudsætninger i den tyske idealisme. Her skal det medgives, at Stangerup overbetonede Staffeldt som filosofisk lyriker, – hvilket sikkert skal ses på baggrund af, at Oehlenschläger endnu dengang faldt sammen med sin egen myte om det naive geni. Staffeldts første udgiver, Liebenberg, mødte offentligheden med et tilsvarende ønske om at trække Staffeldt ud af nationalskjaldens slagskygge, men opnåede på paradoksal vis at indbygge ham i

Samlede Digte, idet førstebindet dækker Staffeldts produktion før Oehlenschlägers skelsættende *Digte* (1803), andetbindet den resterende. LK opstiller et langt enklere regnestykke, hvor Staffeldts filosofiske indsats består i at have misforstået Platon og hele den tyske idealisme. Platons evige fornuft erstatter Staffeldt med en svimlende fantasievne, som på uforpligtende vis står og falder med det fantaserende subjekt. Og hvor en i LKs fremstilling mere sober tysk idealisme på eksemplarisk vis skelner mellem empirisk og universelt subjekt, roder Staffeldt hele dynen sammen. Tilbage bliver en fantast, der var heldig nok til at leve i en tid, som kunne låne ham en verdensanskuelse, der sanktionerede hans private idiosyncrasier.

Til forklaring af en personlighedstype som Staffeldts gør LK brug af den Troens Ridder, som Kierkegaard præsenterer i *Frygt og Bæven*. Det er en perspektivrig sammenligning: Troens eller Uendelighedens Ridder udmærker sig frem for vanlige riddere ved at give afkald på Prinsessen for desto stærkere at kunne tilegne sig hende. Han behøver ikke »disse erotiske Nervezittringer o. s. v.« – men tager i resignationens lidenskabeligere bevægelser tilløb til springet over i troen. Ridderen er hos Kierkegaard et ideal til efterfølgelse, men vel at mærke et af Johannes de Silentio opfundet ideal: i sin hidtidige praksis har han ikke »fundet noget paalideligt Exemplar«. Ridderen kan, hvad denne gerne ville, svømme, hvor Johannes de Silentio må foretage sine forberedende bevægelser på land. Til Troens Ridder hos Johannes de Silentio hos Kierkegaard svarer Adolph Wilhelm Schack von Staffeldt (1769-1826): begge opbygger et inderlighedens eksil som kompensation for deres uduelighed i den ydre, håndgribelige verden. Staffeldt er blot til forskel Ridder af den Grænseløse Fantasi. LKs såkaldt moderne læsning består i at ideologikritisere en så tåbelig indretten sig i verden. Set med moderne øjne kan nemlig kun en meget hasarderet fantast holde egne fantasier for mere virkelige end virkeligheden. Noget tyder på, at idealistisk underbyggede verdener som Staffeldts er definitivt tabte for eftertiden, når der kan gøres en kritisk pointe ud af at afsløre deres livsfremmede uvirkelighed. Afsløringen er en banal strategi for en tekstlæsning, og det nærmer sig det trivielle, når kritik bliver til krisehjælp og Staffeldts lyrik sættes på plads som pubertetsfantasier. Om ridderen, der er overbegrebet til Staffeldt på det biografiske niveau, hedder det s. 15: »Hans forhold til virkeligheden kan i stedet opfattes som pubertetsagtig, og altså som et forsøg på at legitimere og fastholde en bestemt oplevelse af virkeligheden. Den stærke selvoptagethed, det intense liv i idéverdenen og modviljen mod at underlægge sig virkelighedens begrænsninger er typisk for en sådan. Det at blive voksen kunne i modsætning hertil betyde en åbning mod omverdenen, og en accept af de ikke-ideelle vilkår, der modsiger åndens idealverden.«

Der er en oplagt pointe i at gøre den billedskabende forestillingsevne (eller fantasien) til genstand for undersøgelse. Man godtager gerne, at LK i den anledning rydder grundigt op i forfatterskabet og koncentrerer sin indsats om et lille, men velkendt udvalg af digte, som profilerer *den subjektive idealist*, som det hedder med en præcis formulering. Som subjektiv idealist indtager Staffeldt en udsat position, idet han med et forehavende, der er på kant med sproget, der vil det usete, det ubegrænsede, det sublime, står i vedvarende fare for, at der ikke er objektiv dækning for de subjektive fantasier. Hvis Staffeldt skulle rehabiliteres for andet end sin lighed med »den frigørelse af bevidsthedsmæssige

energier, som er bærende i f.eks. rockmusikken« (7), kunne man se et langt mere substantielt moderne træk i hans insistensen på denne udsathed. Som heroisk eller tragisk modernist fastholdt Staffeldt i – hvad LK nonchalant kalder hans »få, ubetydelige og hovedsagelig tyske digte« (26) – et håb om, at digtningen skulle kunne vise sig at blive et forstudie til en realiseret lykke, mere end tørvømning.

Blandt de faktuelle fejl i en udgivelse, som bærer præg af hastværk, fraværende korrektur og vilkårlig tegnsætning skal her nævnes, at Staffeldt ikke hedder Wilhelm August til fornavn (25), ligesom det heller ikke er rigtigt, at Staffeldt under sine rejser »så småt [havde] forsøgt sig med digtningen« (26), og at dette kun »resulterede i få og ret ubetydelige udgivelser i forskellige tidsskrifter«. Det drejer sig immervæk om rundt regnet 170 trykte numre og langt flere, hvis de utrykte regnes med – altså omtrent en trediedel af hele det lyriske forfatterskab. Endnu i *Nye Digte* indgår mere eller mindre bearbejdet materiale fra rejsetiden. Når det til en indledning blev nævnt, at Liebenbergs udgave fra 1843 udgjorde det tekstuelle grundlag, er det ikke helt rigtigt. Der citeres end ikke korrekt fra Liebenberg. Mere problematisk er det, at der ikke tages højde for Liebenbergs hjælpsomme homogenisering af Staffeldts tekster: i forbindelse med digtet 'Blik i Fremtiden', der har en fremtrædende plads i LKs læsning, argumenteres der for at Staffeldts interpunktion spiller en afgørende hhv. retarderende og fremskynende rolle (19). Problemet er, at interpunktionen er Liebenbergs. Holder man sig til spørgsmålet om interpunktion, afviger Liebenbergs tekst (44 vers) fra Staffeldts oprindelige tryktekst (fra *Nytaarsgave* 1806 og ikke som foreslået 1805) på 15 punkter.

Henrik Blicher

Marianne Barlyng (red.): *I kentarens tegn. En bog om Thorkild Bjørnvigs universer*. Gyldendal 1993. 332 s. + ill.

»Vi er de to største digtere, ikke? Her i landet, ikke?« Sådan lød Frank Jægers fuldemands- og forhørsspørgsmål til Thorkild Bjørnvig, under fælles besøg på Steensgaard (Langeland) sent i 1960'erne. Der skulle svares bekræftende.

Og det svar tror jeg var - eller havde været - sandt. En stump erindringsfilm fra min gymnasietid har bevaret billede og lyd af deres oplæsning ved en digteraften på Charlottenborg, 1949 eller 1950: Jægers drengeminc og egensindige poetiske fløjtespil, Bjørnvigs tætte, syngende foredrag (af bl.a. »Soria Moria«) – hvis nogen var digtere, så var det de to! Deres lyrik i det følgende tiår og lidt længere var det bedste vi kunne læse i den tid.

Begge digtere fik en hård nedskrivning lidt efter. Værst var nedturen for Frank Jæger, hvis digte måske dog vil blive opdaget igen; også hans prosa, som jeg husker særlig hånet i et modernistmiljø anno dazumal, tror jeg kan bære vand mod de fleste andre skitseskriverne og fabulanter i perioden.

Noget bedre stod Thorkild Bjørnvig sig under det store smags- og interesse-skifte. Bl.a. fordi han holdt sig i live og – da hans store ungdoms- og manddomslyrik var rundet ud omkr. 1968 – havde andre ressourcer at trække på som debat-

tør, som kritiker og kulturfilosof og som selvbiograf. Han er da også blevet bæret med to festskrifter i sine senere år. Det første, *Kilden og flammen*, til 70-årsdagen 1988, var en ualmindelig køn tryksag, hvor Frans Lasson havde samlet landskabsfotografier fra Samsø mellem fortrinsvis digteriske bidrag til digtervennen. Det nye og tykkere celebreringsskrift til (men ak! for sent til) 75-årsdagen 1993: *I kentaurens tegn. En bog om Thorkild Bjørnvigs universer*, er redigeret af en akademisk litteraturforsker, Marianne Barlyng, og er snarest en samling studier i forfatterskabets temaer.

Som en af flere rosiner i denne akademiske pølses ende vil man værdsætte Benedicte Kirkegaards *bibliografi* over forfatterskabet siden 1974; den fortsætter Per Dahls bibliografi i hans bog *Thorkild Bjørnvigs tænkning* (1976), og de to burde ved lejlighed pilles ud, samles og suppleres. – Noget umotiveret, men erkendeligt modtaget af nærv. anm., kommer til allersidst en bunke fotografier af Thorkild Bjørnvig gennem årene, bl.a. med ægtefæller og afkom, en synsvinkel der i øvrigt er temmelig udelukket fra denne bog, der gør i »universer«, men ikke i fx Bjørnvigs Århus, Bjørnvigs pårørende, fjendskaber, og lignende menneskeligheder.

Den dominerende karakter af bidragene er som sagt at de er *studier* i forfatterskabet, af Bjørnvig-kendere og for det meste Bjørnvig-yndere; men enkelte bidrag ligner dog dem i *Kilden og flammen* ved at optræde med digterisk eller essaykunstnerisk niveau. Det gælder især Chr. Braad Thomsen (i forbindelse med *Pagten*) og Vagn Lundbye (i forbindelse med *Ravnen*); der er også et hyldestdigt af Klaus Høeck. Og da bogen nu alligevel kom for sent, har redaktøren medtaget Torben Brostrøms elegante recension af den aldrende digters nye samling *Siv vand og måne* (1993).

Uden for den særlige akademiske analyse-ambition står også to sympatiske stykker i starten: Pia Tafdrups foredrag: »Dialog med en håndfuld Bjørnvig-digte« og Margrete Aukens pep-talk om Thorkild Bjørnvigs og hendes eget miljøengagement: »Ordet er frit og immuniteten imod det perfekt«.

De efterfølgende, mere eller (ofte) mindre tungfodede tema-analyser, som bogens titel peger på med et karakteristisk universitetsord, former sig typisk som en sammenstilling og fortolkning af nogle digte og evt. nogle essayistisk-kulturfilosofiske udsagn af Bjørnvig. Af digtsamlingerne er det især *Figur og Ild* (1959) der kommer på bordet, med digtet »Klitspejlet« som et gang på gang gennemgået nummer. Interessen gælder i det hele taget den mellemste og den sene Bjørnvig; borte er *Stjernen bag Gavlen* og det meste af *Anubis*; det er ikke kærlighedsdigteren, i ringe grad dødsdigteren der interesserer i denne bog, men naturmetafysikeren og kulturkritikeren.

To af de bedst skrevne stykker er signeret af Per Dahl og Klaus P. Mortensen. Begge skriver om jeg'et, naturen og den svimlende fortabelse hos Bjørnvig – Dahl i en tæt gennemgang af en håndfuld digte, Mortensen monterer noget lignende ind i en idéhistorisk ramme.

En sådan, konsekvent gjort til hovedsagen, udgør Peter Madsens »perspektiveringsforsøg« i forhold til »Balladen om Great Eastern«. Bjørnvig opfattes som »modernitetens digter«, hvis suggestive billede af teknologiens hybris og naturkræfternes nemesis er eksempel på et moderne dilemma: Er det såkaldte fremskridts kerne et teknisk-asocialt-destruktivt anarki? Og hvordan kan destruktio- nen evt. undgås? Madsen giver eksempler på tilspidsede (kun momentane?)

løsningsanvisninger i fascistisk retning inden for modernistisk tradition (Rilke, Heidegger). Måske ikke overraskende endes der med anbefaling af Adorno-dialektik som løsning.

Det er morsomt at sammenholde denne tematiske perspektivering med Asbjørn Aarseths formodentlig nogenlunde samtidig skrevne motivgennemgang: »Great Eastern. Eit skip på litteraturens hav« (i Edda 1991/3). Der er hver sin type af den filologiske tradition fra før nykritikken: den (mere eller mindre moraliserende) *Einleitung* der placerer værket i udgiverens verdensbillede, de ofte nyttige *realcommentarer*, og den ahistoriske komparatisme (»rosen i dansk digtning«). De to sidste udmærker jo nærmest Aarseth; på den anden side er han den af de to kritikere der ofrer mest opmærksomhed på hvad nykritikerne besværgende ville kalde *selve* digtet. Men de fleste kritikere i Marianne Barlyngs festskrift er ligesom Madsen (og altså Aarseth i hans Edda-artikel) sat i gang af digte(t)s *indhold* – og går derfra enten ad deres egne interesseveje eller forsøger at tegne nogle af Bjørnvigs.

Det sidste gælder tre lange artikler, her nævnt i omvendt rækkefølge af bogens: Redaktøren Marianne Barlyngs eget bidrag om byen – dvs. modernitetens storby, ikke Århus, ikke Nordby på Samsø – i Bjørnvigs digteriske forestillings- og erfaringsverden. Endvidere Neal Ashley Conrads for ordrige stykke om »Stilheden og skabelsesmotiver i Bjørnvigs digtning«, i hvilket der er fine iagttagelser, men ingen rigtig forening af skribentens personlige (grønlandske) oplevelser og hans uhæmmede associative *namedropping*. Endelig Anne Albrechts opridsning af hvad der kom ud af Bjørnvigs »Nietzsche læsning«, som det hedder på hendes nudansk; det handler især om begrebsparret dionysisk-apolinsk og fremstiller det hos Bjørnvig tilegnede i meget store, usofistikerede træk. Som en anden og mindre nem type af tilegnelses-analyse kan man se Per Dahls antydninger (i hans note 3, s. 110 f.) af Nietzsche-lån indvævet i digtet »Kandestederne«.

I hver sin ende af bogen findes en værkcentreret diskussion af to af Bjørnvigs største arbejder. Det ene er digterens fire eller fem bind selvbiografi, der tages under behandling af Johnny Kondrup. Som venteligt ved Henriksenianeren Kondrup er det skabelonen fra Goethe, dannelsesromanen og visse normer for individualisation gennem erfaringsmodgang der bruges til at måle Bjørnvigs ydelser (og mangler). Det er en klar og klog fremstilling, inkl. genfremstilling – skabelonen har tilstrækkelig affinitet til Bjørnvigs værk til at der fremkommer en relevant og væsentlig belysning.

Det er mere tvivlsomt om dette også er tilfældet i Frederik Stjernfelts lange gennemgang af *Ravnen*. Den etableres ved hjælp af A.J. Greimas' ingeniør-strukturalisme, der forekommer for langt ude i forhold til denne dunkelt egocentriske-visionære digt-suite. Stjernfelt gennemfører sit forehavende tappert og intelligent, om end noget studentikost i tonen (og med Nietzsche på sjaptyisk); det viser sig at *Ravnen* i sidste instans besynger den samme – virkelig den samme? – »hedonisme, der ... bringer subjektet i svare kvaler« (s. 231). Dette er dels rigtig kedeligt, forstår man; dels egentlig underligt, synes man, for så vidt som »det greimasianske subjekt er søgt ikke-psykologisk konciperet«.

Det er altså ikke nærv. anm.s kop te. I almindelighed lider de fleste artikler – efter sammes bornert-uintelligente smag – af for meget begrebsgymnastik og for lidt – ikke just lyrik-døvhed, men for lidt interesse og fokusering på kunsten,

på lige præcis denne digters høje patos, tætte og mærkelige ordføjning og mægtige, ligesom opstuvende rytme. I sin digteriske storhedstid var Thorkild Bjørnvigs vist den største forbruger af det metriske kaldet »tryksvag højtone« (dvs. en i og for sig »tung« stavelse på en »let« stavelser plads) siden Valdemar Rørdam. Et Bjørnvig-digt bærer ofte et uforveksleligt præg – som næsten ingen af bogens akademikere har lyttet efter.

Men lykkeligvis har Marianne Barlyng fralokket digteren selv et instruktivt causeri netop om hans verskunst: »Rytmen og metret«. Det giver vel ikke alt hvad kritikerne her næsten over en kam har forsømt at interessere sig for, men det giver dog meget nyttige udpegninger af forskellige metriske områder (og klassiske metra) i det poetiske forfatterskab; i tilgift morsomme oplysninger om digtes og digtgrupperes tilblivelse.

Den digteriske selvangivelse videreføres til sidst (eller til næstsidst: før Benedicte Kirkegaards bibliografi) i et vidtløftigt interview med Bjørnvig, taget af Erik A. Nielsen og Marianne Barlyng. Man vakler her, som ved en række andre publikationer i årtierne siden – skal vi sige: – Jette Kromanns *Digtere på bånd I-II* (1966) om man skal velsigne eller forbande båndoptagerens indtog i manuskriptverdenen. De 35 sider her virker som forholdsvis tro båndudskrift: interpunktion indsat, men anakolutier og vrøvl i spørgsmål og delvis i svar bevaret. Interviewet er ikke ordentlig nedredigeret, sagtens af ærefrygt for båndets autenticitet og for digterens ord. Det sidste er godt, det næstsidste dårligt. Således er det nu troligt dokumenteret hvorledes spørgerne og Bjørnvig snakker forbi hinanden vedrørende begrebet *patos* (bl.a. fordi Bjørnvig hænger fast ved *ordet* »patos« i dagligsprogligt dansk). Der kommer naturligvis meget sjovt frem i samtalen løb, men unægtelig i talesproglig fortynding. Eckermann havde alligevel visse fortrin. Og en stærkere redigerende hånd vil have været til fordel her som ved en del andre bidrag i festskriftet.

Lars Peter Rømhild

Hans Holmberg: Kunstens veje over Sundet. Om svensk-danske kulturmærker. C. A. Reitzels Forlag 1993. 175 s. ill. 250 kr.

Den svenske universitetslektor Hans Holmberg er en gammel ven af Danmark. Til sine tidligere studier af danske forfattere har han nu føjet en bog, der omhandler kulturelle forbindelser mellem Danmark og Sverige. Ser man bort fra to velskrevne essays om Thorvaldsen og Sverige og Manets berømte maleri *Absint-drikkeren*, er det især litterære forbindelser, bogen handler om, og det er dem, der skal omtales her. Holmberg stiller to svenske og to danske forfattere over for hinanden. Først Hjalmar Söderberg over for Herman Bang, dernæst Astrid Lindgren over for Karen Blixen.

Afsnittet om Söderberg består dels af en komparativ analyse af mulige påvirkningsforhold i den tidlige del af forfatterskabet, dels af nogle hidtil upublicerede breve fra den svenske forfatter til de danske venner Otto Benzon og Peter Nansen. Som Holmberg selv gør opmærksom på, indeholder de intet, der kan danne grundlag for nye, epokegørende teorier om forfatterskabet, men de giver et godt

indtryk af Söderbergs umiskendelige stil, hans vid og herlige selvironi. Det er forbløffende, hvor lidt interesse dansk litteraturforskning har vist dette betydelige forfatterskab – Hjalmar Söderberg boede immervæk næsten en menneskealder i København (1917-41) – så Holmbergs initiativ skal hilses velkommen.

I vurderingen af dansk litteraturs indflydelse på Söderbergs værker fra 1890'erne, optager Holmberg en gammel diskussion i svensk litteraturhistorie: Er det 80'ernes udadvendte kulturradikalisme eller 90'ernes lyrisk-melankolske stemningskunst, der har sat de dybeste spor i forfatterskabet? Diskussionen er generelt håbløs – Söderberg blev gammel nok til selv at kommentere den med gemytlig ironi i et brev til sin nære ven, kunsthistorikeren Carl G. Laurin – men Hans Holmberg bidrager med noget, der for en gangs skyld har substans. Han dokumenterer, at Söderberg i den korte periode 1891-92, hvor han var ansat som journalist ved Nyeste Kristianstadsbladet, har læst de litterære bidrag i Kjøbenhavns Børs-Tidende. Bladet fandtes på redaktionen, og Holmberg kan vise, at især Johannes Jørgensens anmeldelser og introduktioner af danske og fransksprogede forfattere (Stuckenberg, Claussen, Maeterlinck m.fl.) har givet genlyd i Hjalmar Söderbergs digtning.

Holmbergs essay lancerer en ny teori om, hvilke danske forfattere der har øvet mest indflydelse på den svenske digter. Der er solid tradition for at tildele Herman Bang rollen som vigtigste inspirationskilde. Söderberg nævner det selv i et smukt essay om Bang fra 1903. Det kan Holmberg ikke forstå: »HJS:s rolige og jævne stil, ren, klar og musikalsk, adskiller sig væsentligt fra det nervøst springende og flimrende omskiftelige hos Bang«. Hans Holmberg kunne godt have givet miljøromanen »Förvillelser« (1895) et par ord med på vejen, men rigtigt er det, at Bang og Söderberg ikke umiddelbart ligner hinanden stilistisk. Har J. P. Jacobsen påvirket Söderbergs stil væsentligt? Dét spørgsmål besvarer Hans Holmberg ikke, men han mener, at indflydelse fra Jacobsen generelt er langt tydeligere end fra Bang. Teorien støtter sig på en sammenligning mellem en oversat Söderbergnovelle, *Portrættet* (1893) og *Niels Lyhne*. For det første er der to næsten ens benævnte lokaliteter i de to tekster (Jacobsens »Lønborggård« bliver til »Lindebygård« hos Söderberg), for det andet ligner motiv- og personkonstellationen i de to værker hinanden: »Hele beretningens konstruktion kan i væsentlige træk føres tilbage til det danske forbillede ligesom grundmotivet, kontrasten mellem en bleg, lidt melankolsk mand, der elsker en varmblodig kvinde, som ikke kan glemme sin afdøde mand, en rigtig kraftkarl. Denne fiksering kan den unge mand ikke gennembryde, hans livskraft er for svag til at overvinde mindet om den døde. På samme måde som Niels Lyhne ikke formår at vinde den modne fru Boye. Her finder man hos begge forfattere et darwinistisk perspektiv, en viden om, at man vinder ingen kvinde med fantasier og melankolske træk, med en gennemgående passivitet«. Holmbergs teori forekommer at bygge på et vel spinkelt grundlag: man kan blive helt rørt over atter at møde den gamle travet om »darwinisme« hos J.P. Jacobsen, en idé, som Jørgen Otosen massakrerede for mere end 25 år siden i afhandlingen *J.P. Jacobsens Mogens*.

Den første del af afsnittet om Herman Bang handler om de tre sonetter, Snoilsky sendte som opmuntring til sin danske digterkollega, der lå syg af kloralforgiftning i 1899. Beskrivelsen af relationen mellem Bang og grev Snoilsky danner

udgangspunkt for et miniessay om danske digteres adelssnobberi, et muntert drilleri fra Hans Holmbergs side.

Anden del er knap så munter. Her omtales den virkning, Bang gjorde som oplæser for et svensk publikum. Afsnittet indeholder en oversat anmeldelse af Bangs optræden i Växjö 1885, en vidløs ophobning af giftige insinuationer, der har værdi som dokumentation af, hvor forhadet Bang var i visse kredse. Til gengæld fik Herman Bang stor succes i Sverige på sin sidste turné 1911-12, den, der sluttede så brat med digterens død. Holmberg har til lejligheden offentliggjort i deres helhed de små breve, som Bang sendte hjem til veninden Olga Dahl. Deres opstemte tone kan gøre én lidt vemodig, når man ved, hvor kort tid den hårdt prøvede digter havde igen.

Astrid Lindgren og Karen Blixen er det andet af bogens dansk-svenske forfatterpar. Afsnittet om de to digtere hænger sammen med bogens første kapitel, der er en bearbejdet version af en afhandling fra 1983, »Myte og kunstmyte i børne- og ungdomsbøger«. Her gennemgår Holmberg det teoretiske grundlag for sine eventyranalyser og afprøver det på tekster af Astrid Lindgren, Kenneth Grahame, Kipling, C.S. Lewis, Karen Blixen, Tove Jansson og Maria Gripe. Holmberg mener med W. Grimm, at der er fire afgørende ligheder mellem myter og folkeeventyr. Kommunikationen med de højere magter beror på (1) at naturen er besjælet, (2) påvirkelig, (3) partitagende og (4), at der er forbindelseslinjer mellem forskellige verdener. Holmbergs undersøgelse viser bl.a., at disse fire myte- og eventyrkonstituentur går igen i moderne kunsteventyr.

Astrid Lindgren præsenteres med en grundig analyse af bogen *Mio, min Mio* (1954). Hans Holmberg polemiserer mod to danske litteraturforskere, Susanne Willaing og Jette Hansen, der i en artikel har kritiseret ham for at gøre folkeeventyret til den norm, Astrid Lindgren-eventyrenes grad af vellykkethed måles efter. Desuden vendes brodden mod danske og svenske litteraturkritikere af marxistisk observans, der har bebrejdet Astrid Lindgren, at hun forherliger eskapisme og ønsketænkning, når hun lader børn fantasere sig til sejre over død og ondskab.

If. Holmberg demonstrerer *Mio, min Mio*, at Astrid Lindgren kan bruge de fire omtalte grundtræk i eventyrgenren og samtidig få dem til at fungere i en realistisk sammenhæng. Med sin voksenbevidsthed kan Holmberg se, at der ligger en psykologisk udvikling hos titelpersonen. Der er en indre sammenhæng mellem det forsømte barns hverdag hos plejeforældrene og fantasirigerne Landet i det Fjerne (hvor Bo bliver til Mio og forenes med faderen) og Landet Udenfor, hvor den onde ridder Kato hersker. Eventyrets absolutte dualisme godt/ondt er blødt op: Ridder Kato lider under sin egen ondskab og bliver snarere befriet end uddydet af Mio. Hans Holmberg opfatter skarpsindigt dette som en udvikling i modenhed hos barnet. Ridder Kato er en fantasiforstørelse af den følelseskolde plejefar onkel Sigurd: »Det som Bo, så vel som i Mios skikkelse [sic!], lærer af scenen med ridder Katos død, er, at der bag ukærlighed og kulde kan ligge et Paulinsk åg, og at onkel Sigurd måske inderst inde lider under sin følelsesmæssige afvisning af ham. Med denne nye erkendelse kan Bo bedre møde onkel Sigurd, da han rejser sig fra bænken og går hjem«. Fantasien er altså ikke eskapistisk, men virkelighedsforandrende, lyder en af Holmbergs vigtigste konklusioner. »Fantasien konserverer ikke, men afgiver signaler, som virkeligheden kan påvirkes efter«.

I det følgende kapitel sammenlignes *Mio, min Mio* med Karen Blixens fortælling *Det drømmende Barn (Vintereventyr)* (1942)). Holmberg påviser ligheder ikke blot i enkeltheder (bl.a. farvesymbolik og den rolle, naturen tildeles), men også i grundholdningen hos de to digtere: fantasien er »et indre signalsprog, der både viser os det rette, og hvordan vi opnår dette«.

Hvad det sidste angår mener Holmberg imidlertid, at der er en ambivalens hos Karen Blixen, som man ikke finder hos Astrid Lindgren. På den ene side er det drømmende barn Jens som inkarnation af den visionære digteriske fantasi katalysator for en erkendelsesproces hos adoptivmoderen Emilie, der vender op og ned på alt, hvad hun med sin victorianske opdragelse hidtil har holdt for sandt, på den anden side er han isoleret af sine fantasier. »Han havde levet højt paa Kamæleonkost, spist Luft og svælget Løfter, og for alt dette havde han forsømt at slaa Rod«, siger den fiktive fortæller. Spørgsmålet er, om det, Holmberg opfatter som en indre modsigelse i fortællingen, ikke snarere er en metodisk brist hos ham selv. Ikke alene identificerer han uden videre den fiktive fortæller med forfatteren Karen Blixen, han insisterer også på, at Jens er Karen Blixens selvportræt: »KB's egen barnløshed har muligvis spillet en rolle ved karakteriseringen af Jens og gjort hendes skildring af hans fantasier mindre troværdige som udtryk for et forældreløst barns situation. Jens er alt for stærkt farvet af hendes eget utålmodige digtertemperament, af hendes egen rastløse udlængsel. Hun har ikke tilstrækkelig distance til ham«. Jens' fabuleringen er i modsætning til Mios »påfaldende lidt relateret til Jens' egen situation, som man synes, den følelsesmæssigt burde virke på et forældreløst barn«. Holmberg synes, at Jens' mangel på ømhed over for plejeforældrene er påfaldende: »Det er desto mærkeligere, som KB som tiårig pige oplevede sin fars død meget stærkt, og dette tab satte dybe spor i hendes følelsesliv. Ikke desto mindre lader hun sjældent følelsens mest nøgne udtryk komme frem i skildringen af reaktionerne hos de påfaldende mange, forældreløse børn i hendes fortællinger«. Jens' kuldslåede iscenesættelse af sine nærmeste omgivelser kunne jo også opfattes som psykologisk realisme, om end af en barskere art end Astrid Lindgrens. Det tvivlsomme biografisk-psykologiske indslag virker ekstra stødende, fordi analysen ellers holder sig ret strengt til tekstens eget ud-sagn.

Den samme metodiske eklekticisme præger afhandlingens sidste kapitel, en analyse og fortolkning af Karen Blixens novelle *En Historie om en Perle* (ligeledes fra samlingen *Vintereventyr*). Efter en givende analyse af, hvordan perlens symbolindhold gradvis vokser frem, når Hans Holmberg frem til, at fortællingen dybest set handler om forholdet mellem liv og kunst. Men igen fuser alle de gode iagttagelser ud i en mat biografisk pointe: »KBs barnløshed var et af hendes livs nederlag, og med dette er hun nærværende i Jensines liv med alle sine bristede forhåbninger. Det barn, Jensine aner i sig, er det fra KBs side så højt ønskede og eftertragede«. Holmbergs forsøg på at afdække et metaepisk niveau i fortællingen er bestemt ikke tøsset, men når forfatterens biografi blandes ind, kommer det til at virke noget fortænkt: »Tabet eller rettere savnet af livets perle, barnet, kan hos KB have vakt den kompenserende trang til at »nedkomme med« en litterær perle og derved opnå balance. I denne perle omslutter hun Jensines såvel ydre som indre perle. Skabelsen af denne perle er synkron med den voksende perlebevidsthed hos Jensine«. Forståelsen bliver

ikke lettere af, at citatet er taget ud af sammenhængen, indrømmet. Men alligevel!

De spredte indvendinger til trods: Hans Holmberg har skrevet en sympatisk bog om et vigtigt emne.

Henrik Andersson